

Ο ΚΟΕΔ ΕΙΝΑΙ ΜΕΛΟΣ ΤΟΥ COMMONWEALTH COUNCIL
FOR EDUCATIONAL ADMINISTRATION
AND MANAGEMENT (CCEAM)

περιεχόμενα

1. Το σχολείο εν καιρώ πανδημίας: τηλεκδηλώσεις ΚΟΕΔ **σελ. 2**
MARIA ΓΕΩΡΓΙΟΥ
2. Διερευνώντας την επίδραση του σχολικού κλίματος στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών μέσα από τους διάφορους τύπους ηγεσίας των Διευθυντών Δημοτικών Σχολείων της Κύπρου **σελ. 11**
MARIA ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ
3. Διερευνώντας τα στιλ ηγεσίας των Διευθυντών Γυμνασίων στο πλαίσιο αποτελεσματικότητας της Ενιαίας Εκπαίδευσης **σελ. 14**
ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΤΑΥΡΟΥ και
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΦΑ
4. Ποιοτική έρευνα: Ποιες παγίδες πρέπει να έχουμε υπόψη μας κατά τη διεξαγωγή της **σελ. 16**
ΑΝΤΡΕΑΣ ΤΣΙΑΚΚΙΡΟΣ και
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Η Συντακτική Επιτροπή δέχεται κείμενα (μελέτες, έρευνες, βιβλιοκριτικές κτλ.) για δημοσίευση στο Δελτίο του Ομίλου. Τα κείμενα πρέπει να είναι σύντομα (μέχρι 1500 λέξεις περίπου), σε θέμα σχετικό με την Εκπαιδευτική Διοίκηση και να αποστέλλονται σε γραπτή και ηλεκτρονική μορφή σε πρόγραμμα Word for Windows στις διευθύνσεις:

Γιάννης Σαββίδης, Αμοργού 4Α, 1048 Λευκωσία, και i.savvides@cytanet.com.cy

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
Μαρία Γεωργίου

Αντί Προλόγου

Το Δελτίο του ΚΟΕΔ μετά από πολύμηνη απουσία επανέρχεται, κυκλοφορεί ξανά με ποικίλη ύλη σχετική με την εκπαιδευτική διοίκηση και ηγεσία· μοιραία η κρίση του Covid 19 την τελευταία διετία επηρέασε και τη δράση του Κυπριακού Ομίλου Εκπαιδευτικής Διοίκησης επιβάλλοντας για αυτό το διάστημα την προσαρμογή σε μια νέα τάξη, μια «κανονικότητα» χωρίς εκδηλώσεις με την προσωπική παρουσία και συμμετοχή των μελών του. Ωστόσο, ο ΚΟΕΔ συνέχισε τη δράση του με διαδικτυακές εκδηλώσεις αξιοποιώντας τις δυνατότητες της ψηφιακής τεχνολογίας για πραγματοποίηση τηλεκδηλώσεων, αρχικά αποκλειστικά εξ αποστάσεως και στη συνέχεια υβριδικών. Αντλώντας θεματολογία από την πρωτόγνωρη κατάσταση που βίωνε το σχολείο, μαθητές και εκπαιδευτικοί, ασχολήθηκε με την εκπαιδευτική ηγεσία, τον ρόλο του σχολικού ηγέτη και τις προκλήσεις ενώπιον των οποίων βρέθηκαν οι Διευθυντές των σχολείων στην Κύπρο αλλά και διεθνώς όπως διαφάνηκε μέσα από την έρευνα και τη βιβλιογραφία.

Ως εκ τούτου, στο 36ο Δελτίο του ΚΟΕΔ έν ειδαι αποτυπώματος της πανδημίας στην δράση του Κυπριακού Ομίλου Εκπαιδευτικής Διοίκησης παρουσιάζεται αφιέρωμα στις τηλεκδηλώσεις που πραγματοποίησε ο Κυπριακός Όμιλος Εκπαιδευτικής Διοίκησης. Με συνοπτικό τρόπο παρουσιάζεται το περιεχόμενο τεσσάρων στη σειρά τηλεκδηλώσεων υπό τις πιο κάτω θεματικές

- i. Η νέα πραγματικότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: Προκλήσεις για εκπαιδευτικούς και σχολικούς ηγέτες
- ii. Βέλτιστες πρακτικές για διαδραστική αλληλεπίδραση με τους μαθητές κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας
- iii. Εκπαιδευτική ηγεσία και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη :Αναζητώντας τις συγκλίσεις
- iv. Πρακτικές παιδαγωγικής και ψυχολογικής στήριξης για αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας του κορωνοϊού

Την ύλη του δελτίου συμπληρώνουν δύο κείμενα αναφορικά με την άσκηση ηγεσίας από τους Διευθυντές σε σχολεία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας δημόσιας εκπαίδευσης της Κύπρου και ένα κείμενο σε σχέση με την εφαρμογή ποιοτικής έρευνας.

Συγκεκριμένα, η Μαρία Ευριπίδου Ευριπίδου στο κείμενό της προσεγγίζει τη σχολική ηγεσία σε συνδυασμό με το σχολικό κλίμα την επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών ενώ στο κείμενό τους η Αιμιλία Σταύρου και ο Αντώνης Καφά εξετάζουν το στιλ ηγεσίας σε συνδυασμό με το πλαίσιο αποτελεσματικότητας της Ενιαίας Εκπαίδευσης.

Τέλος, οι Αντρέας Τσιάκκιρος και Θεόδωρος Θεοδώρου, αναδεικνύουν παγίδες για τον ερευνητή που χρήζουν προσοχής κατά τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας.

Οι απόψεις που παρατίθενται στα ενυπόγραφα άρθρα
δεν εκφράζουν απαραίτητα τον ΚΟΕΔ.

Το Σχολείο εν καιρώ πανδημίας: Τηλεκδηλώσεις ΚΟΕΔ

Δρ Μαρία Γεωργίου,

*Διευθύντρια Σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης,
Υπουργείο Παιδείας Πολιτισμού Αθλητισμού και Νεολαίας*

Κατά την περίοδο της πανδημίας ο Κυπριακός Όμιλος Εκπαιδευτικής Διοίκησης (ΚΟΕΔ) προσαρμοζόμενος στις νέες συνθήκες συνέχισε τη διοργάνωση εκδηλώσεων υιοθετώντας τη διαδικτυακή οδό, εξ αποστάσεως. Τα νέα ανατρεπτικά δεδομένα στην εκπαίδευση που προκάλεσε η παγκόσμια κρίση της πανδημίας στον χώρο του Σχολείου οδήγησαν με ταχύτητα και κατά τρόπο επιτακτικό σε μια εντελώς διαφορετική λειτουργία του. Ως εκ τούτου, μια ποικιλία θεμάτων σε σχέση με την άσκηση ηγεσίας, την πρόκληση για σχεδιασμό και παροχή μαθημάτων εξ αποστάσεως, τις πρακτικές διασφάλισης διαδραστικής αλληλεπίδρασης του εκπαιδευτικού με τους μαθητές αλλά και μεταξύ των μαθητών υπό συνθήκες εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, σύγχρονης και ασύγχρονης, εντάχθηκαν στη θεματολογία τηλεκδηλώσεων που διοργανώθηκαν με πρωτοβουλία του ΚΟΕΔ σε συνεργασία με το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Επιστήμες της Αγωγής – Κατεύθυνση Έκπαιδευτική Ηγεσία και Πολιτική» του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΑΠΚΥ) και το Τμήμα Επιστημών της Αγωγής- Μεταπτυχιακό Διοίκησης Σχολικών Μονάδων του Πανεπιστημίου Frederick. Οι τηλεκδηλώσεις υποστηρίχθηκαν τεχνολογικά με τη χρήση των εργαλείων τηλεκπαίδευσης των δύο Πανεπιστημίων.

Ακολουθεί συνοπτική παρουσίαση μιας ενότητας τεσσάρων τηλεσυναντήσεων τις οποίες είχαν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν με ενδιαφέρον ένας μεγάλος αριθμός εκπαιδευτικών μελών του ΚΟΕΔ και μη. Σημειώνεται ότι στην ιστοσελίδα του ΚΟΕΔ (εκδηλώσεις/ προηγούμενες εκδηλώσεις) είναι αναρτημένη η βιντεογράφιση όλων των εκδηλώσεων που πραγματοποιεί ο Όμιλος.

ΤΗΛΕΚΔΗΛΩΣΗ I

«Η νέα πραγματικότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: Προκλήσεις για εκπαιδευτικούς και σχολικούς ηγέτες»

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, οι εφαρμογές στη διδακτική και μαθησιακή εμπειρία και οι προκλήσεις της νέας πραγματικότητας στη σχολική εκπαίδευση βρέθηκαν στο επίκεντρο της ανοικτής τηλεκδηλώσεως με τίτλο «Η νέα πραγματικότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: Προκλήσεις για εκπαιδευτικούς και σχολικούς ηγέτες», η οποία πραγματοποιήθηκε 7 Δεκεμβρίου 2020 με συνδιοργανωτές το Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Επιστήμες της Αγωγής – Κατεύθυνση Εκπαιδευτική Ηγεσία και Πολιτική» του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΑΠΚΥ) και ο Κυπριακός Όμιλος Εκπαιδευτικής Διοίκησης (ΚΟΕΔ).

Ο Δρ Χαράλαμπος Βρασιδάς Εκτελεστικός Διευθυντής του διεθνούς μη-κερδοσκοπικού ερευνητικού οργανισμού CARDET και Καθηγητής Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας μίλησε με θέμα την «Ηγεσία και εξ

αποστάσεως εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία της Κύπρου» και η δεύτερη ομιλήτρια, η Δρ Άντρη Αβρααμίδου Λειτουργός του Εργαστηρίου Εκπαιδευτικού Υλικού και Εκπαιδευτικής Μεθοδολογίας του ΑΠΚΥ πραγματοποιήθηκε το θέμα «Ενίσχυοντας τη διάδραση και την ενεργό συμμετοχή στα εξ αποστάσεως προγράμματα σπουδών».

Η έννοια της διάδρασης ως του βασικού πυλώνα της όλης διαδικασίας, που μέσω της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στοχεύει στη μάθηση, αποτέλεσε την έννοια κλειδί στις δύο εισηγήσεις σε συνδυασμό με την έννοια της Ηγεσίας. Η παροχή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σε περίοδο έκτακτης ανάγκης όπως αυτή της πανδημίας κατέστησε αναγκαία την κατάρτιση των εκπαιδευτικών σε ό,τι αφορά στην εισαγωγή και αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση γεγονός που αποτέλεσε κορυφαία πρόκληση τόσο για τους ίδιους όσο και για τα εκπαιδευτικά συστήματα· αναντίλεκτα, οι Διευθύνσεις των σχολικών μονάδων και οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να ανταποκριθούν σε μια σειρά προκλήσεων ώστε η εξ αποστάσεως εκπαίδευση να είναι και αποτελεσματική. Μεταξύ άλλων πολύ σημαντική πρόκληση για την υλοποίηση αυτού του στόχου είναι η ενίσχυση της διάδρασης των εμπλεκόμενων, διδάσκοντα και διδασκόμενων. Ωστόσο, υπό συνθήκες κρίσης και χωρίς την απαραίτητη υποδομή και προετοιμασία για τον δάσκαλο και τον μαθητή η έλλειψη της ουσιαστικής και ωφέλιμης διάδρασης ήταν αναπόφευκτη αναδεικνύοντας ακόμα περισσότερο τη σημασία και το όφελός της κατά τη διδακτική διαδικασία. Εν μέσω των ίδιων συνθηκών η ηγεσία της σχολικής μονάδας ως εκ του ρόλου της οργάνωσε, διαχειρίστηκε, συντόνισε, στήριξε την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αποδεικνύοντας και επιβεβαιώνοντας την τεράστια σημασία αποστολή και συμβολή που διαχρονικά καλείται να επιτελέσει.

1η Εισήγηση

«Ηγεσία και εξ αποστάσεως εκπαίδευση στα δημόσια σχολεία της Κύπρου»

Στην εισήγησή του ο Καθηγητής **Χαράλαμπος Βρασιδάς** αναφέρθηκε στα πρώτα ερευνητικά συμπεράσματα από την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στα δημόσια σχολεία της Κύπρου με τη χρήση παραδειγμάτων και μελετών περίπτωσης. Η έρευνα η οποία εξ ολοκλήρου υλοποιήθηκε από τον οργανισμό CARDET το 2020 εστιάστηκε στα εξής ερωτήματα

- Πώς εφαρμόστηκε η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στη Δημοτική Εκπαίδευση;
- Ποιες προκλήσεις προέκυψαν κατά την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης;

- Ποιες καλές πρακτικές αναδείχθηκαν κατά την εφαρμογή της;
- Τι μπορούμε να μάθουμε από την εφαρμογή αυτή για να σχεδιάσουμε τα επόμενα βήματα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης;

Πέραν της ανάδειξης των εμποδίων και των αντικειμενικών δυσκολιών με τις οποίες ήρθε αντιμέτωπος ο κόσμος των εκπαιδευτικών ο οποίος επωμίστηκε το μεγάλο βάρος της υλοποίησης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, η έρευνα ανέδειξε τον πολύ σημαντικό ρόλο του Διευθυντή της σχολικής μονάδας και της ηγεσίας γενικότερα στην προσπάθεια το σχολείο να συνεχίσει να παρέχει μάθηση μέσα σε συνθήκες κρίσης και ανατροπής του μοντέλου λειτουργίας του.

Συγκεκριμένα, αναδείχθηκε με σαφήνεια ότι για την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης χρειάζεται από πλευράς του σχολικού ηγέτη

- Ξεκάθαρο πλάνο, όραμα, στόχοι, τόσο σε επίπεδο σχολείου όσο και σε επίπεδο ΥΠΑΝ
- Ανάπτυξη θετικής κουλτούρας
- Στήριξη του προσωπικού
- Έμπνευση και εμπιστοσύνη
- Στήριξη οικογενειών και συχνή επικοινωνία με γονείς
- Ανάπτυξη και διατήρηση θετικών σχέσεων
- Επιμόρφωση
- Σύνδεση Σχολείων-Διευθυντών (κοινότητες μάθησης / αλληλεπίδραση και συντονισμός Διευθυντών
- Σενάρια διαχείρισης κρίσεως
- Σχέδιο δράσης
- Τεχνολογική επιτάχυνση της αλλαγής
- Ψυχική υγεία και ευ ζην

Ο ομιλητής, πέραν της ανάδειξης του σημαίνοντα ρόλου της ηγεσίας και των εκπαιδευτικών επικεντρώθηκε και προέβαλε την ανάγκη για την κατάρτισή τους σε ό,τι αφορά στην εισαγωγή των νέων τεχνολογιών στην εκπαιδευτική πράξη.

Κλείνοντας την εισήγησή του αναφέρθηκε σε τρεις σημαντικές παραμέτρους – πυλώνες δράσης ιδιαίτερα σημαντικούς για την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. *Συλλογικότητα – *Στρατηγικός σχεδιασμός – *Συνεχής αξιολόγηση – προσαρμογή.

2η Εισήγηση

«Ενισχύοντας τη διάδραση και την ενεργό συμμετοχή στα εξ αποστάσεως προγράμματα σπουδών»

Η Δρ Άντρη Αβρααμίδου, από τη δική της οπτική, εστίασε στη σημασία της διασφάλισης της ενεργού συμμετοχής και

της διάδρασης των μαθητών/μαθητριών στη μαθησιακή διαδικασία κατά την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, για την οποία ουσιαστικό ρόλο έχει να διαδραματίσει ο εκπαιδευτικός. Στην εισήγησή της παρουσίασε τις βασικές αρχές και καλές πρακτικές σχεδιασμού του εκπαιδευτικού υλικού και των διαδραστικών εξ αποστάσεως δραστηριοτήτων, που ενισχύουν σημαντικά τη συμμετοχή των μαθητών στην εκπαιδευτική πράξη με στόχο την επίτευξη των μαθησιακών αποτελεσμάτων.

Με δεδομένο ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση επέφερε την αλλαγή τόσο στη διάδραση όσο και στον μαθησιακό σχεδιασμό η εισηγήτρια αφού επισήμανε τη διαφορά μεταξύ της διαδικτυακής διάδρασης και της διάδρασης στο περιβάλλον της φυσικής τάξης αναφέρθηκε στην αναγκαιότητα για διάδραση του μαθητή όχι μόνο με το μαθησιακό περιβάλλον,

τους συμμαθητές και τον εκπαιδευτικό αλλά και με τα τεχνολογικά εργαλεία και το εκπαιδευτικό ψηφιακό υλικό. Δεδομένου ότι ο εκπαιδευτικός εκ του ρόλου του είναι ο σχεδιαστής της μάθησης στην τάξη του, ο ρόλος του στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση αναπόφευκτα αλλάζει κατά τρόπο σημαντικό.

Έτσι, υπό τις έκτακτες συνθήκες που δημιούργησε η κρίση της πανδημίας αναφέρθηκε πως ο εκπαιδευτικός ενεργοποίησε το ένστικτό του προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, λειτούργησε ως πρωτόπειρος, έγινε σχεδιαστής μαθησιακών εμπειριών, έγινε χειριστής τεχνολογικών εργαλείων, οδηγός μάθησης, σύμβουλος - υποστηρικτής μάθησης, εμπυχωτής, κοινωνικός διευκολυντής, συνεργάτης βοηθός ανατροφοδότησης. Πλέον στο πλαίσιο του μαθησιακού σχεδιασμού ο εκπαιδευτικός βρέθηκε να σχεδιάζει τη μαθησιακή εμπειρία εντάσσοντας τον σχεδιασμό ενότητων – πακέτων μάθησης χρη-

σιμοποιώντας εστιασμένο πολυμεσικό διαδραστικό υλικό. Εξ ανάγκης, η δραστηριότητα, η εφαρμογή, η δημιουργία, η συζήτηση, ο αναστοχασμός - σημαντικά συστατικά της μαθησιακής εμπειρίας - διαμορφώνονται και προσφέρονται κατά τρόπο διαφορετικό· ο σχεδιασμός της μάθησης για τις ανάγκες της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης συνιστά μια διαδικασία πρωτόγνωρη, απαιτητική και εκ των πραγμάτων χρονοβόρα.

Η εισηγήτρια αναφέρθηκε και έδωσε πρακτικές εισηγήσεις ενίσχυσης και υποστήριξης της μάθησης στοχεύοντας στη συμμετοχή των μαθητών στην εκπαιδευτική πράξη. Ως εκ τούτου, από πλευράς του εκπαιδευτικού χρειάζεται να δίνονται

- Καθοδήγηση, κοινοποίηση στόχων και οδηγός μελέτης (π.χ. σε επίπεδο ενότητας, σε pdf, σε βίντεο, σε ηχητικό αρχείο)

«...ο εκπαιδευτικός ενεργοποίησε το ένστικτό του προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, λειτούργησε ως πρωτόπειρος, έγινε σχεδιαστής μαθησιακών εμπειριών, έγινε χειριστής τεχνολογικών εργαλείων, οδηγός μάθησης, σύμβουλος - υποστηρικτής μάθησης, εμπυχωτής, κοινωνικός διευκολυντής, συνεργάτης βοηθός ανατροφοδότησης...»

- Ατομικές δραστηριότητες διάδρασης με τον εκπαιδευτικό (π.χ. χρήση quiz αυτοξιολόγησης, σενάρια, εργαλεία προσομοίωσης, φύλλα εργασίας, εργασίες τύπου project)

Η Άντρη Αβρααμίδου αναφέρθηκε επίσης στη σημασία των αναστοχαστικών δεξιοτήτων ως μιας ισχυρής ατομικής διάδρασης δίνοντας παραδείγματα καλών πρακτικών, παράλληλα εισηγήθηκε τρόπους για κτίσιμο κοινότητας μάθησης με δραστηριότητες επικοινωνίας, σύγχρονης τηλεσυνάντησης, διαδικτυακά παιχνίδια στην ολομέλεια (π.χ. kahoot, quiz), χρήση breakout rooms κ.ά..

Η παρουσίαση ολοκληρώθηκε με γενικές εισηγήσεις προς την κατεύθυνση των Διευθυντών – Ηγετών των σχολικών μονάδων με ζητούμενο την επίτευξη καλύτερων μαθησιακών αποτελεσμάτων υπό τις νέες συνθήκες και δεδομένα στη διδακτική πράξη και μάθηση. Με τον νέο τρόπο λειτουργίας των σχολείων, ακόμα περισσότερο, θεωρείται εκ των ων ουκ άνευ η συνεχής και ουσιαστική μέριμνα των Διευθυντών για εκπαιδευτικούς, μαθητές και γονείς. Οπωσδήποτε, οι Διευθυντές βρίσκονται μπροστά στην πρόκληση για

- Διασφάλιση ίσων ευκαιριών μάθησης για τους μαθητές
- Υποστήριξη και ενεργοποίηση της κοινότητας των εκπαιδευτικών
- Ενεργοποίηση καναλιών επικοινωνίας και συνεργασίας με τους γονείς

ΤΗΛΕΚΔΗΛΩΣΗ II

Βέλτιστες πρακτικές για διαδραστική αλληλεπίδραση με τους μαθητές κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας

Εστιασμένη στην εξ αποστάσεως διδασκαλία και στην αλληλεπίδραση μεταξύ διδάσκοντα και διδασκόμενων η τηλεκδήλωση με γενικό θέμα *Βέλτιστες πρακτικές για διαδραστική αλληλεπίδραση με τους μαθητές κατά τη διάρκεια της εξ αποστάσεως διδασκαλίας* επιχείρησε πέραν της θεωρίας να κινηθεί στο πεδίο της πράξης και των πρακτικών οι οποίες κατά τον καλύτερο τρόπο προωθούν τη διάδραση και την αλληλεπίδραση μεταξύ των εμπλεκομένων.

Η τηλεκδήλωση με **εισηγήτρια** τη Δρα **Νίκη Ετεοκλέους**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας στο Τμήμα Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Frederick πραγματοποιήθηκε στις 22 Φεβρουαρίου 2021 με συνδιοργανωτές το Τμήμα Επιστημών της Αγωγής - Μεταπτυχιακό Διοίκησης Σχολικών Μονάδων του Πανεπιστημίου Frederick και τον Κυπριακό Όμιλο Εκπαιδευτικής Διοίκησης (ΚΟΕΔ).

Εισήγηση

Παιδαγωγικός Σχεδιασμός για Εκπαίδευση Εξ Αποστάσεως: Αναπτύσσοντας το Κατάλληλο Υλικό και Διαχείριση Διαδικτυακής Μάθησης

Υπό τον παραπάνω ειδικό τίτλο η εισήγηση είχε σκοπό να παρουσιάσει και να συζητήσει θέματα που σχετίζονται με τον σχεδιασμό, οργάνωση και ανάπτυξη κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού και δραστηριοτήτων, την αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων όπως επίσης και τη διαχείριση διαδικτυακής τάξης. Αφού έγινε εισαγωγή με επεξήγηση του ορισμού της

εκπαίδευσης από απόσταση (ΕΞΑΕ) και των βασικών διαστάσεων της ΕΞΑΕ, παρουσιάστηκαν και συζητήθηκαν από την εισηγήτρια τα πιο κάτω ερωτήματα

1. Σε ποιο πλαίσιο γίνεται η επικοινωνία και η αλληλεπίδραση μεταξύ του εκπαιδευτικού και των μαθητών όπως επίσης και μεταξύ των μαθητών;
2. Υπάρχει ανάγκη αναδιαμόρφωσης, ανάπτυξης ή και εξεύρεσης εκπαιδευτικού υλικού που να ανταποκρίνεται στην εξ αποστάσεως διδασκαλία;
3. Πού είναι διαθέσιμο το εκπαιδευτικό υλικό (αναγνώσματα, πηγές μελέτης, δραστηριότητες, οδηγίες) στους μαθητές; Υπάρχει η κατάλληλη τράπεζα ηλεκτρονικού εκπαιδευτικού υλικού (αποθετήριο) που να είναι προσβάσιμη στους μαθητές;

Η τηλεδιάσκεψη (διαδικτυακή διδασκαλία) ως ένα όχημα επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητών που γίνεται σε σύγχρονο χρόνο απασχόλησε την εισηγήτρια εκτενώς σε σχέση με το πρώτο ερώτημα. Στο πλαίσιο αυτό δόθηκε μια σειρά από χρήσιμες συμβουλές (Tips) «Εντός της τηλεδιάσκεψης» για ενέργειες από πλευράς του εκπαιδευτικού αναφορικά με την οργάνωση και τη δομή της διδασκαλίας του ώστε να επιτυγχάνεται η ενεργοποίηση των μαθητών και η διατήρηση του ενδιαφέροντός τους, η επαφή και αλληλεπίδραση με τον ίδιο και τους συμμαθητές τους. Παράλληλα με στόχο την πτυχή της ασύγχρονης επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης δόθηκαν εισηγήσεις για αξιοποίηση συγκεκριμένων εργαλείων όπως είναι τα δωμάτια συνομιλίας (chat rooms), τα δωμάτια /χώροι συζήτησης (discussion forums), τα διαδικτυακά αρχεία, οι διαδικτυακοί τοίχοι κ.ά..

Επιπρόσθετα, η εισηγήτρια έδωσε χρήσιμες συμβουλές μιλώντας για (Tips) «Εκτός της τηλεδιάσκεψης» τα οποία αφορούν τόσο τον διδάσκοντα όσο και τους μαθητές προκειμένου η μεταξύ τους συνεργασία και αλληλεπίδραση να συνεχίζεται κατά τρόπο ουσιαστικό για τη μάθηση. Ιδιαίτερα τόνισε τη σημασία που έχει, σε σχέση με τη διαχείριση της τάξης, οι μαθητές να γνωρίζουν εξ αρχής τον τρόπο χρήσης των εργαλείων που αξιοποιούνται για επικοινωνία και διδασκαλία, όπως επίσης χρειάζεται να γνωρίζουν συγκεκριμένα πού βρίσκουν το εκπαιδευτικό υλικό, πώς μελετούν, πώς παραδίδουν τις εργασίες τους, πώς επικοινωνούν και πώς αλληλεπιδρούν με τον εκπαιδευτικό και τους συμμαθητές τους· η επικοινωνία μεταξύ τους θα πρέπει να είναι συνεχής και εποικοδομητική. Παράλληλα, επισημάνθηκε από την εισηγήτρια ότι τα διαθέσιμα τεχνολογικά εργαλεία και οι δυνατότητές τους επιτρέπουν στους εκπαιδευτικούς να στηρίξουν, να καθοδηγήσουν, να παρωθήσουν τους μαθητές τους, να τους κάνουν να αισθανθούν ότι ανήκουν σε μια ομάδα σε μια κοινότητα του ίδιου μαθήματος. Η ανάπτυξη τους αισθήματος του ανήκειν (sense of belonging) όπως είπε συνιστά ένα πολύ σημαντικό συστατικό και συνάμα πρόκληση στην εξ αποστάσεως διδασκαλία καθώς και η ισορροπία σύγχρονων και ασύγχρονων τρόπων.

Μια σημαντική ανάγκη που αναδείχθηκε με την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αναμφίβολα είναι εκείνη της αναδιαμόρφωσης, ανάπτυξης ή και εξεύρεσης εκπαιδευτικού υλικού που να ανταποκρίνεται στα δεδομένα διεξαγωγής της

διδασκαλίας. Στη εισήγησή της η Δρ Ετεοκλέους εστιάζοντας σε αυτή την ανάγκη αναφέρθηκε στα ειδικά χαρακτηριστικά του υλικού που αναπτύσσεται για εξ αποστάσεως διδασκαλία λέγοντας ότι τούτο θα πρέπει να είναι πολυμορφικό, πολυτροπικό και πολυμεσικό αλλά και διαδραστικό. Παράλληλα, πρότεινε τον συνδυασμό συμβατικών μορφών υλικού, π.χ. έντυπο υλικό με οπτικοακουστικά μέσα.

Σε κάθε περίπτωση το στοιχείο των τεχνολογικών μέσων είναι εκ των πραγμάτων έντονο στην αναζήτηση, αναδιαμόρφωση, ανάπτυξη, αξιοποίηση και διάθεση του υλικού στη διαδικτυακή διδασκαλία.

Ως προς το τι μπορεί να περιλαμβάνει το υλικό της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ενδεικτικά έγινε λόγος για αναγνώσματα, παρουσιάσεις με αφήγηση, βιντεομαθήματα, ηχητικά podcats, προσομοιώσεις, εκπαιδευτικές διαδραστικές εφαρμογές και παιχνίδια, εκπαιδευτικά περιβάλλοντα εικονικής & επαυξημένης πραγματικότητας, tutorials.

Ωστόσο, όπως τονίστηκε από την εισηγήτρια ο σκοπός όλων των πιο πάνω είναι να αποφύγουμε τη μονοτονία των τηλεδιασκέψεων και να δώσουμε την ευκαιρία στους μαθητές μας να αυτομορφώνονται. Ως εκ τούτου, χρειάζεται ποικιλία, υλικού, υποστήριξη και παρώθηση των μαθητών, χρειάζεται το ενδιαφέρον του μαθητή να διατηρείται ζωντανό από τον εκπαιδευτικό γεγονός που συνιστά για τον ίδιο μια πρόκληση στην οποία καλείται να απαντήσει ως σχεδιαστής της μάθησης για τους μαθητές του.

Εστιάζοντας στο τρίτο ερώτημα η εισήγηση αναφέρθηκε στον υποστηρικτικό ρόλο μιας τράπεζας διαθέσιμου ηλεκτρονικού εκπαιδευτικού υλικού οδηγιών ή και ανακοινώσεων, ενός αποθετηρίου – εργαλείου που είναι απαραίτητο για τον εκπαιδευτικό και τους μαθητές του. Αυτό το τεχνολογικό εργαλείο θα αποτελεί τον χώρο στον οποίο θα δίνεται στους μαθητές το εκπαιδευτικό υλικό. Είναι σημαντικό ο μαθητής να γνωρίζει τον τρόπο εργασίας που υιοθετεί ο εκπαιδευτικός, να γνωρίζει που θα ανατρέχει για να βρει το υλικό που αυτός θα αναρτά, πώς θα εργάζεται σε κάθε περίπτωση. Να γνωρίζει πως επικοινωνεί μαζί του, πως αποστέλλει τις εργασίες του για ανατροφοδότηση.

Ο εκπαιδευτικός μπορεί να επιλέξει και κοινοποιήσει στους μαθητές του τον τρόπο με τον οποίο θα επικοινωνεί μαζί τους για οτιδήποτε αφορά στη μεταξύ τους συνεργασία. Κάποια διαθέσιμα εργαλεία μπορεί να είναι

- Περιβάλλοντα /πλατφόρμες ηλεκτρονικής μάθησης και συνεργασίας ομάδων (π.χ. Microsoft Teams, Moodle, Google Classroom)

- Δωμάτια συνομιλίας (π.χ. viber, messenger, What's up, google Hangouts)
- Διαδικτυακοί χώροι αποθήκευσης (π.χ. Dropbox, Google Drive, Skydrive)
- Διαδικτυακά αρχεία (google documents)
- Ιστοσελίδα του σχολείου
- Ιστοσελίδες και ιστολόγια

Η Δρ Ετεοκλέους υποστήριξε τη θέση ότι η πανδημία και οι αλλαγές που επήλθαν εξαιτίας της στην εκπαίδευση συνιστούν μια ευκαιρία που θα πρέπει να αξιοποιηθεί ώστε να στηθούν οι κατάλληλες δομές σε διάφορα επίπεδα όπως είναι:

- Ο Παιδαγωγικός Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Υλικού
- Η Επιμόρφωση
- Η Τεχνολογική και Παιδαγωγική Στήριξη

Είναι σημαντικό όπως τόνισε να δοθούν τα απαραίτητα εφόδια στους εκπαιδευτικούς σχετικά με την εξ αποστάσεως μάθηση όχι μόνο για αντιμετώπιση της παρούσας κρίσης αλλά και τον περαιτέρω εκσυγχρονισμό των μεθόδων και πρακτικών διδασκαλίας και μάθησης στα σχολεία μας. Στοιχεία της εξ αποστάσεως μάθησης όπως είπε, μπορούν να αξιοποιηθούν μέσα στα πλαίσια των συμβατικών (δια ζώσης) μαθημάτων, υλοποιώντας τις αρχές της μικτής ή αλλιώς υβριδικής μάθησης (blended learning and implementation), της ανεστραμμένης τάξης (flipped classroom approach) και της ευέλικτης μάθησης (flexible learning). Ειδικά επεξηγήθηκε ο όρος της μικτής /υβριδικής μάθησης η οποία ως το μοντέλο που συνδυάζει τη συμβατική με την εξ αποστάσεως

μάθηση θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στη μετά πανδημίας εποχή, κρατώντας και ενισχύοντας τις καλές πρακτικές και εμπειρίες της επείγουσας διαδικτυακής διδασκαλίας που εφαρμόστηκε λόγω πανδημίας.

Η παρουσίαση έκλεισε με την ανάδειξη του ρόλου του εκπαιδευτικού στην ΕΞΑΕ· ο ρόλος του εκπαιδευτικού, ο οποίος είναι ο πλέον σημαντικός και καθοριστικός παράγοντας στην εκπαιδευτική διαδικασία, καθίσταται ακόμα πιο σημαντικός στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση καθώς έχει να αντιμετωπίσει ακόμη πιο πολλές προκλήσεις λόγω της απουσίας προσωπικής επαφής· όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε «Επενδύουμε στον εκπαιδευτικό. Είναι αυτός που θα εφαρμόσει όλα αυτά. Αν δεν υπάρχει αυτός κανένα πρόγραμμα δεν μπορεί να αναπτυχθεί και να παρασχεθεί σωστά η εξ αποστάσεως εκπαίδευση».

Τα νέα δεδομένα της πανδημίας και οι συνθήκες που δημιουργήσε στα σχολεία συνιστούν μια ευκαιρία. Εκπαιδευτικοί και μαθητές προσαρμόζονται σε αυτά παίρνοντας και εντάσσοντας στη συμβατική διδασκαλία τα καλά που προέκυψαν.

«...Είναι σημαντικό ο μαθητής να γνωρίζει τον τρόπο εργασίας που υιοθετεί ο εκπαιδευτικός, να γνωρίζει που θα ανατρέχει για να βρει το υλικό που αυτός θα αναρτά, πώς θα εργάζεται σε κάθε περίπτωση. Να γνωρίζει πως επικοινωνεί μαζί του, πως αποστέλλει τις εργασίες του για ανατροφοδότηση...»

ΤΗΛΕΚΔΗΛΩΣΗ III

Εκπαιδευτική Ηγεσία και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη: αναζητώντας τις συγκλίσεις

Η Εκπαιδευτική Ηγεσία και η Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη ως παγκόσμια προτεραιότητα και ζητούμενο, η οποία καθίσταται επιτακτικότερη υπό τις περιστάσεις της παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης που έφερε η πανδημία, αποτέλεσε το αντικείμενο που πραγματεύτηκε η εισηγήτρια της τηλεκδήλωσης που πραγματοποιήθηκε στις 19 Απριλίου 2021. Συνδιοργανωτές το Μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Επιστήμες της Αγωγής – Κατεύθυνση Εκπαιδευτική Ηγεσία και Πολιτική» του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΑΠΚΥ) και ο Κυπριακός Όμιλος Εκπαιδευτικής Διοίκησης (ΚΟΕΔ).

Η **Δρ Αραβέλλα Ζαχαρίου**, Πρόεδρος της Επιτροπής για την Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη στην UNECE και Προϊσταμένη Μονάδας Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου Κύπρου ανέπτυξε το θέμα: *Εκπαιδευτική Ηγεσία και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη: αναζητώντας τις συγκλίσεις.*

Τα πιο κάτω ερωτήματα αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες γύρω από τους οποίους η Δρ Ζαχαρίου, δόμησε την εισήγησή της

- Γιατί οι στόχοι της Αειφόρου Ανάπτυξης αποτελούν παγκόσμια προτεραιότητα και ζητούμενο (διαπιστώσεις- δεδομένα);
- Τι είναι και που επιδιώκουν οι στόχοι της Αειφόρου Ανάπτυξης;
- Τι είναι η εκπαίδευση και ποιο το ζητούμενό της στο σχολείο;
- Γιατί η ηγεσία (εκπαιδευτική) έχει σημαντικό ρόλο να επιτελέσει προς την κατεύθυνση της επίτευξης της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη;
- Ποιος ο ρόλος της εκπαιδευτικής ηγεσίας στη διαμόρφωση του Αειφόρου Σχολείου;
- Ποια είναι τα βασικά γνωρίσματα που πρέπει να διαθέτει ο σημερινός ηγέτης για να μετασχηματίσει το σχολείο του σε αειφόρο;
- Υπάρχει ιδανικό μοντέλο ηγεσίας για την προώθηση της εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη;
- Ποιες οι προκλήσεις σε σχέση με τους σημερινούς ηγέτες (στελέχη εκπαίδευσης) για τη στήριξη και ενδυνάμωση της εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη;

Αρχικά, προτάσσοντας τη διαπίστωση ότι η πανδημία συνιστά αποτέλεσμα της περιβαλλοντικής κρίσης που βιώνει η ανθρωπότητα με έντονα τα φαινόμενα μιας πρωτοφανούς κλιματικής κρίσης στον πλανήτη, η εισηγήτρια υποστήριξε ότι καθίσταται εντονότερη η αναγκαιότητα για αλλαγή κατεύθυνσης με στόχο την αντιμετώπιση των προκλήσεων της κλιματικής αλλαγής, την αντιστροφή της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και τη διασφάλιση της μελλοντικής ευημερίας. Η Αειφόρος Ανάπτυξη με τους επιμέρους στόχους της συνιστά όχημα και μοναδική επιλογή για τη διαμόρφωση ενός κόσμου πιο ειρηνικού και ευημερούντα σε έναν υγιή πλανήτη. Ως εκ τούτου, απαιτείται ενιαία και ολιστική θεώρηση της κοινωνικής δικαιοσύνης, της περιβαλλοντικής αειφορίας και της οικονομικής μεγέθυνσης.

«Δεν υπάρχει PLAN B πέρα από τους στόχους της αειφορίας γιατί δεν υπάρχει PLANET B»

(Ban ki-moon, 2016) REMARKS TO THE PRESS AT COP22 Marrakech, 15 November 2016

Στην εισήγησή της η Δρ Ζαχαρίου αναφερόμενη στους 17 επιμέρους στόχους της αειφόρου / βιώσιμης ανάπτυξης όπως έχουν τεθεί από τον ΟΗΕ ανέδειξε τον ρόλο

«κλειδί» της εκπαίδευσης για την υλοποίησή της ώστε να αλλάξουμε τον κόσμο μας.

ΣΤΟΧΟΙ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Έγινε αναφορά σε διεθνείς πολιτικές για το 2030 οι οποίες διασυνδέουν την Εκπαίδευση Αειφόρου Ανάπτυξης με το σχολείο και ειδικά στο κοινό τους ζητούμενο το Αειφόρο Σχολείο: ένα «έξυπνο» σχολείο το οποίο για να μπορέσει να λειτουργήσει θα πρέπει να αποτελέσει «κοινότητα μάθησης» (Learning Community) γεγονός που προϋποθέτει δημιουργία κοινού οράματος, στόχων και αξιών, αλλαγή στη μάθηση, αλλαγή στο πλαίσιο λειτουργίας της ηγεσίας και της οργάνωσης και των προσανατολισμών του σχολείου.

Εστιάζοντας στον ρόλο της ηγεσίας στη διαμόρφωση του Αειφόρου Σχολείου αναδύθηκε η προϋπόθεση ανάληψης νέων ρόλων για τη διεύθυνση, η μετάβαση από το μοντέλο του Διευθυντή – διοικητικού – επόπτη, στο μοντέλο του Ηγέτη – καθοδηγητή – οραματιστή. Ο ηγέτης ως φορέας αλλαγής για το αειφόρο σχολείο ασκεί ηγεσία η οποία επικεντρώνεται στην επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης μέσα από κάθε έκφανση των ακόλουθων παραμέτρων του έργου και του ρόλου του:

α) διαμόρφωση οράματος και καθορισμό πλαισίου, β) ανάπτυξη του προσωπικού, γ) επανασχεδιασμός του οργανισμού (σχολείου) και δ) διαχείριση του εκπαιδευτικού προγράμματος.

Η εισηγήτρια αναφέρθηκε στην Ηγεσία και το Αειφόρο Σχολείο στο κυπριακό συγκείμενο και στο πως η έννοια του αειφόρου σχολείου όπως και το εύρος των ζητημάτων που συνδέονται με αυτή είναι αντιληπτά από τους Διευθυντές. Ενδεικτικά ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ηγέτη στο αειφόρο σχολείο πρόβαλε τα ακόλουθα:

1. Αντιπαλεύει το status quo
2. Δημιουργεί συμμαχίες
3. Διαμορφώνει το όραμα
4. Έχει επικοινωνιακές δεξιότητες
5. Συμβουλεύει, ενισχύει και κινητοποιεί
6. Επιδεικνύει ακεραιότητα
7. Κατανοεί την πολυπλοκότητα
8. Είναι προσαρμοστικός

Καταληκτικά σε σχέση με την Αειφόρο Ανάπτυξη και την ηγεσία τέθηκε το ερώτημα ποιο μοντέλο ηγεσίας είναι το καταλληλότερο για την εκπαίδευση ενώ παράλληλα επισημάνθηκαν προκλήσεις ενώπιον των οποίων βρίσκονται τα εκπαιδευτικά συστήματα, η ηγεσία ειδικότερα, οι εκπαιδευτικοί ηγέτες σε σχέση με την προώθηση της Εκπαίδευσης Αειφόρου Ανάπτυξης.

ΤΗΛΕΔΗΛΩΣΗ IV

Πρακτικές παιδαγωγικής και ψυχολογικής στήριξης για αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας του κορωνοϊού

Οι επιπτώσεις της πανδημίας, στο εκπαιδευτικό έργο, στους εκπαιδευτικούς και προπαντός στους ίδιους τους μαθητές ως υποκειμένων μάθησης υπό ιδιόζουσες συνθήκες, πιο ορατές στο δεύτερο χρόνο της πανδημίας, απασχόλησαν τους εισηγητές της τέταρτης κατά σειρά τηλεσυνάντησης η οποία είχε τον τίτλο:

Πρακτικές παιδαγωγικής και ψυχολογικής στήριξης για αντι-

μετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας του κορωνοϊού. Η τηλεσυνάντηση πρώτη φορά πραγματοποιήθηκε υβριδικά, με τη δυνατότητα φυσικής παρουσίας και διαδικτυακής παρακολούθησης, την 1^η Δεκεμβρίου 2021· συνδιοργανωτές της εκδήλωσης ήταν το Τμήμα Επιστημών της Αγωγής- Μεταπτυχιακό Διοίκησης Σχολικών Μονάδων του Πανεπιστημίου Frederick και ο Κυπριακός Όμιλος Εκπαιδευτικής Διοίκησης (ΚΟΕΔ).

Η επιλογή του θέματος βασίστηκε στην παραδοχή ότι οι ανατροπές και οι μεγάλες αλλαγές λόγω της πανδημίας έχουν επηρεάσει το εκπαιδευτικό συγκείμενο, τον ψυχισμό, την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και την ομαλή κοινωνικοποίηση όλων των μελών της κοινωνίας καθιστώντας πιο δύσκολο και πολύπλοκο το σχολικό έργο και την καθημερινότητα του σχολείου. Με αφετηρία αυτή την παραδοχή μέσα από τρεις 15 λεπτές παρουσιάσεις επιχειρήθηκε από τους εισηγητές η σκιαγράφηση αποτελεσματικών πρακτικών για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας στη σχολική κοινότητα.

1η Εισήγηση

Προσεγγίζοντας το θεωρητικό πλαίσιο της ανάπτυξης ικανοτήτων των Διευθυντών σχολείων στη μεταπανδημική εποχή

Ο Δρ Αντώνης Καφά, Λέκτορας Εκπαιδευτικής Διοίκησης και Ηγεσίας στο Τμήμα Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Frederick στην εισήγησή του υπό τον τίτλο: *Προσεγγίζοντας το θεωρητικό πλαίσιο της ανάπτυξης ικανοτήτων των Διευθυντών σχολείων στη μεταπανδημική εποχή* εστιάστηκε στις ηγετικές ικανότητες των Διευθυντών και την αλλαγή που επέφερε η πανδημία στις αντιλήψεις αναφορικά με τις πρακτικές των ηγετών των σχολικών οργανισμών όπως αυτή προκύπτει στη μεταβατική περίοδο που διανύουν τα εκπαιδευτικά συστήματα και όπως διαφαίνεται μέσα από το ερευνητικό πεδίο της εκπαιδευτικής διοίκησης.

Στην εισήγησή του αναδείχθηκε το πλαίσιο ανάπτυξης των ηγετικών ικανοτήτων των Διευθυντών Σχολείων και η πορεία που πρέπει να ακολουθηθεί προς αυτή την κατεύθυνση ως απόρροια της πανδημίας και των νέων δεδομένων που επέβαλε στον ρόλο και το έργο τους.

Σημειώνοντας τις παραδοχές ότι η κρίση της πανδημίας έχει επηρεάσει τα εκπαιδευτικά συστήματα παγκοσμίως, ότι το πλαίσιο της μάθησης και της διδασκαλίας σχεδόν 1,6 δισεκατομμυρίου μαθητών έχει επηρεαστεί και ότι έχει αλλάξει τις γενικές αντιλήψεις για τις πρακτικές των ηγετών των σχολικών οργανισμών επισημάνθηκε το γεγονός του επαναπροσδιορισμού του ρόλου και της απήχησης των Διευθυντών στην ηγεσία των σχολικών οργανισμών.

Ο εισηγητής εστιάστηκε και ανέπτυξε ως τις μελλοντικές κατευθύνσεις για τη σχολική ηγεσία στη μεταπανδημική εποχή τις ακόλουθες:

A) Διαχείριση κρίσεων (crisis management). Αναφέρθηκε ότι με αφορμή την πανδημική κρίση διαπιστώθηκε ότι οι σχολικοί οργανισμοί έχουν μικρή εμπειρία στη διαχείριση κρίσεων και ότι έρευνες αναδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο των ικανοτήτων των Διευθυντών στην πλοήγηση και διαχείριση μελλοντικών κρίσεων. Ως εκ τούτου, ο σύγχρονος

σχολικός ηγέτης είναι απαραίτητο, ενώπιον μιας κρίσης, να διαθέτει γνώσεις και ικανότητες όπως, ανάλυση των αιτιών, κατανόηση των συνεπειών, στρατηγικές πρόληψης κρίσεων, τεχνικές για διαχείριση κρίσης και προσαρμογή στο σημείο ομαλοποίησης.

Β) Ολιστική επάρκεια των Διευθυντών. Σημαντική υπό ομαλές συνθήκες που υπό τις περιστάσεις της κρίσης αποδείχθηκε ακόμα πιο σημαντική, γεγονός που παραπέμπει στην ανάγκη συνεχώς να αυξάνεται. Τονίστηκε ότι ο σχολικός ηγέτης στη μεταπανδημική εποχή χρειάζεται ένα συνδυασμό συγκεκριμένων ηγετικών ικανοτήτων όπως:

- Γενικές ηγετικές ικανότητες (ηθική και συναισθηματική στήριξη των εκπαιδευτικών και μαθητών, αποτελεσματική επικοινωνία, διαχείριση συγκρούσεων εν καιρώ κρίσης, εμπιστοσύνη κτλ.
- Οργανωσιακές ηγετικές ικανότητες (έλεγχος, οργάνωση, συντονισμός, στήριξη και ανάπτυξη εκπαιδευτικού προσωπικού κλπ.)
- Επιχειρηματικές ηγετικές ικανότητες (δικτύωση με εξωτερικούς φορείς, ισχυρές συμμαχίες, υποστήριξη των αναγκών των μαθητών, απόκτηση πόρων, εξασφάλιση επαρκών σχολικών και τεχνολογικών προμηθειών κλπ.)
- Ηγετικές ικανότητες σε θέματα ασφάλειας και υγείας (πλαίσιο διαδικασίας της ασφάλειας των σχολικών οργανισμών, ασφάλεια εγκαταστάσεων και προσωπικού, υγειονομικά πρωτόκολλα)

Γ) Ψηφιακή/ τεχνολογική επάρκεια Διευθυντών. Με την πανδημία φάνηκε ότι οι Διευθυντές ήταν απροετοίμαστοι να ενσωματώσουν την ψηφιακή πτυχή στον ηγετικό τους ρόλο. Αυτή η διαπίστωση επιβάλλει τα επόμενα χρόνια την προώθηση των ψηφιακών ικανοτήτων των εκπαιδευτικών και του ηγετικού προσωπικού των σχολείων καθιστώντας τους Διευθυντές ψηφιακούς συντονιστές, ψηφιακούς παιδαγωγικούς σχολικούς ηγέτες.

Δ) Παιδαγωγική ενδυνάμωση των μελών του σχολείου. Προέχει οι ίδιοι οι Διευθυντές να είναι παιδαγωγικοί ηγέτες που ηγούνται κατά τρόπο που συμβάλλει στη βελτίωση των διαδικασιών μάθησης, που ευνοεί τη συμμετοχικότητα στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που προάγουν την αλληλεπίδραση μεταξύ πολλαπλών συστημάτων του δημιουργούν ένα σχολικό κλίμα εμπιστοσύνης.

Ε) Ψυχολογική ενδυνάμωση των μελών του σχολείου. Σημαντικός ο ρόλος του Διευθυντή στην ψυχολογική ενδυνάμωση των μελών του σχολείου εν καιρώ κρίσης γεγονός που απαιτεί την κατάρτιση και την επιμόρφωσή του. Θέματα ψυχικής υγείας των μαθητών, οι ψυχολογικές ανάγκες των μαθητών, η υποστήριξη της ψυχολογικής τους ασφάλειας συνιστούν πλέον προτεραιότητα και μέρος του ρόλου του Διευθυντή.

Ο εισηγητής καταληκτικά αναφερόμενος στο πλαίσιο ανάπτυξης ικανοτήτων των Διευθυντών στη μεταπανδημική εποχή τόνισε την ανάγκη η εφαρμογή του να γίνεται μέσα από το δίπτυχο Εκπαίδευση / Κατάρτιση / Επιμόρφωση Διευθυντών και συνάμα Αξιολόγηση Διευθυντών.

Η εισήγηση του Αντώνη Καφά κατέδειξε την αποδοχή της

ανάπτυξης των ικανοτήτων των Διευθυντών σχολείων στη μεταπανδημική εποχή μέσα από συγκεκριμένο πλαίσιο επαγγελματικής ενδυνάμωσης των ικανοτήτων τους. Απαραίτητη για αυτό τον σκοπό η δημιουργία σεμιναρίων / επιμορφώσεων με τη συμμετοχή κυβερνητικών και ιδιωτικών φορέων με εξειδίκευση στις διάφορες πτυχές.

Καταληκτικά τονίστηκε ότι ηγεσία σε περιόδους αβεβαιότητας, όπως αυτή της πανδημίας που απαιτούν σύνθετες και πολυεπίπεδες δεξιότητες από πλευράς Διευθυντών, χρειάζεται ευελιξία, χρειάζεται κατανομημένη ηγεσία, επιμεριστική άσκηση καθηκόντων.

«Σε περιόδους αλλαγών, κρίσεων και αβεβαιότητας, οι Διευθυντές σχολείων πρέπει συνεχώς να αναθεωρούν και να επανασχεδιάζουν τον ηγετικό ρόλο. Αυτό που πρέπει να λάβουμε υπόψη είναι το γεγονός ότι οι πρακτικές δεν διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό, αλλά σημαντικό είναι οι ικανότητες που στηρίζουν αυτές τις πρακτικές να βελτιώνονται» (Drysedale & Gurr, 2017)

Leadership in Uncertain Times

2η Εισήγηση

Ο αντίκτυπος της πανδημίας του Covid στο βιωματικό χαρακτήρα της μάθησης

Η Έλενα Περικλέους, Διευθύντρια Δημοτικού Σχολείου, στην εισήγησή της με τίτλο: *Ο αντίκτυπος της πανδημίας του Covid στο βιωματικό χαρακτήρα της μάθησης* αντίκρισε το γενικό θέμα εστιάζοντας στη μάθηση από την οπτική του Σχολείου και του Εκπαιδευτικού που κλήθηκε να συνεχίσει την αποστολή του υπό συνθήκες πανδημίας. Ιδιαίτερα ασχολήθηκε με τις συνέπειες που είχε η πανδημία στη χαρά της μάθησης την οποία συνδέει με τη βιωματική μάθηση· χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της αναφερόμενη στους εκπαιδευτικούς.

«Η μεγάλη μας ανησυχία είναι το πως θα επιστρέψουμε στη βιωματική μάθηση και το πως θα ξυπνήσουμε ξανά το μυαλό, τον αυθορμητισμό, τη δημιουργικότητα, τη συνεργατικότητα και τις κοινωνικές δεξιότητες των παιδιών μας, τα οποία τα τελευταία δύο χρόνια κοιμίζουμε και αδρανοποιούμε με απειλές υγειονομικές».

Στην αρχή της εισήγησής της η κυρία Περικλέους αναφέρθηκε σε διαπιστώσεις που επιβεβαιώνουν ότι η πανδημία του Covid 19 έχει δημιουργήσει στην ιστορία τις μεγαλύτερες διαταραχές στα εκπαιδευτικά συστήματα διεθνώς· ιδιαίτερα εστιάστηκε στις συνέπειες της απώλειας μάθησης τονίζοντας ότι κάθε απώλεια μάθησης στους μαθητές του σήμερα συνεπάγεται απώλειες δεξιοτήτων στους εργαζόμενους του μέλλοντος, οδηγεί κατ'επέκταση σε χαμηλότερη παραγωγικότητα, πιο αδύναμη οικονομία μεγαλύτερες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες στο μέλλον. Με τη θέση ότι το σχολείο του σήμερα θα είναι η κοινωνία και η οικονομία του αύριο η εισηγήτρια μεταφέρθηκε στις άμεσες ορατές συνέπειες της διακοπής της διαζώσης εκπαίδευσης και της αντικατάστασής της με τη γενικευμένη και αποκλειστική εφαρμογή της διδασκαλίας από απόσταση σε ένα σχολείο που προσπάθησε – με αρκετή επιτυχία – να ανταποκριθεί σε ποικίλες προκλήσεις και δυσκολίες όπως

- Να αποδείξει ευελιξία και να αναπροσαρμόσει τον τρόπο

που μέχρι τότε υπήρχε

- Να επαναπροσδιορίσει το τί και το πως
- Να επικεντρωθεί στο πυρηνικό να στοχεύσει στα ουσιώδη
- Να δώσει έμφαση και στην ψυχική υγεία
- Να φροντίσει τα αντισηπτικά στα χέρια, οι αποστάσεις στα σώματα να μη στεγνώσουν την ψυχή και να μην απομονώσουν τα άτομα

Στο κείμενο ερώτημα κατά πόσο το σχολείο τα κατάφερε είναι πολύ νωρίς να δοθεί απάντηση, ωστόσο, όπως ανέφερε η κυρία Περικλέους το σχολείο συνεχίζει να προσπαθεί μάλιστα στη συνειδητοποίηση ότι η πανδημία έχει ενισχύσει ανεπάρκειες /ατέλειες του εκπαιδευτικού συστήματος που αδυνατεί να αντιμετωπίσει με πρώτα τα ζητήματα ανισότητας σε σχέση με τη μάθηση.

Οι αρνητικές όπως και οι θετικές πτυχές της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης απασχόλησαν την εισηγήτρια στη συνέχεια για να καταλήξει στη διαπίστωση ότι

- Η τηλεεκπαίδευση είναι μια πρακτική πολλά υποσχόμενη, ένα βοηθητικό εργαλείο στη μάθηση – όχι το μοναδικό μέσο – το οποίο όμως δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη φυσική παρουσία δασκάλου μαθητών στην τάξη και το σχολείο
- Το ψηφιακό σχολείο μπορεί και πρέπει να λειτουργήσει επικουρικά όχι όμως ως αυθύπαρκτη μορφή εκπαίδευσης
- Η τηλεεκπαίδευση – όσο τέλεια και να παρέχεται η γνώση – είναι αδύνατο να καλύψει τα όσα προσφέρει η «δια ζώσης» εκπαίδευση
- Ο φυσικός χώρος του παιδιού είναι το προαύλιο του σχολείου, η τάξη, το παιχνίδι, τα πειράγματα με τους συνομήλικούς του· μόνο εκεί ολοκληρώνεται γνωστικά και συναισθηματικά και μετατρέπεται σε άρτια προσωπικότητα.

Με δεδομένο ότι κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, που επέβαλε η πανδημία, στην πραγματικότητα γινόταν διδασκαλία εξ ανάγκης και όχι εξ αποστάσεως μάθηση, η εισηγήτρια πρόβαλε, ως βασικό ζητούμενο τη δεδομένη στιγμή, την «επιστροφή στο σχολείο όπως το ξέραμε», «να δώσουμε στα παιδιά τη ζωή τους πίσω». Προέταξε την ανάγκη οι μαθητές να έχουν βιωματική μάθηση. Χαρακτηριστική είναι η απάντησή της στο ερώτημα:

Μπορούμε και με τα πρωτόκολλα να έχουμε βιωματική μάθηση;

«Με λίγη φαντασία όλα τα μπορούμε: Ο τελικός στόχος εξακολουθεί να είναι να δείξουμε στους μαθητές μας πως να μαθαίνουν (learn to learn) και πως να σκέφτονται (how to think) και όχι τι να σκέφτονται. Θα έπρεπε να είναι αυτόνομο πως οι μαθητές έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην διαδικασία της μάθησης και είναι το επίκεντρο του μαθήματος (όχι ο δάσκαλος και το μάθημα)»

Πρέπει άμεσα να υπάρξει «κατά μέτωπο» σύγκρουση με τη μετωπική διδασκαλία. Να πούμε όχι σε «Φτωχές» παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Καμία έκπτωση δεν πρέπει να επιτρέψουμε στις παιδαγωγικές μας προσεγγίσεις. Πρέπει να δημιουργήσουμε νέα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα με ενεργό συμμετοχή των μαθητών. Το στοιχείο που πρέπει να κερδίσουμε είναι να

μετατρέψουμε παραδοσιακούς παθητικούς ρόλους σε ενεργούς. Να δημιουργήσουμε κίνηση στην ακινησία. Να συνεργαστούμε από απόσταση. Να αξιοποιήσουμε τη συνεργατική συναρμολόγηση. Να ενεργοποιήσουμε σώμα-μυαλό-ψυχή»

Η κυρία Περικλέους επικαλούμενη τα λόγια του μεγάλου παιδαγωγού **John Dewey**

«Αν διδάσκουμε σήμερα όπως διδάσκαμε χτες είναι σαν να κλέβουμε των παιδιών μας το αύριο» κατέδειξε ότι με τα νέα δεδομένα στην εκπαίδευση αναδεικνύεται εκ των ων ουκ άνευ η παράλληλη και σε συνδυασμό αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών και του περιβάλλοντος μάθησης που προσφέρουν στη μάθηση με προσεγγίσεις που ενισχύουν την εμπλοκή των μαθητών. Η χαρά της μάθησης είναι αλληλένδετη με τη βιωματική μάθηση.

3η Εισήγηση

Ψυχική ενδυνάμωση μαθητών/τριών και εκπαιδευτικών

Οι Εκπαιδευτικοί Ψυχολόγοι **Φωτεινή Κουρουφέξη** και **Χριστιάνα Λοϊζίδου** στο τρίτο μέρος της εκδήλωσης προσπάθησαν να δώσουν τη δική τους οπτική των πραγμάτων εστιάζοντας στην πτυχή της ψυχικής ενδυνάμωσης και ειδικότερα εκείνης του μαθητικού πληθυσμού και των εκπαιδευτικών οι οποίοι βιώνουν τις επιπτώσεις της μεγάλης αλλαγής του Σχολείου.

Ξεκινώντας από τις γενικές παραδοχές ότι η πανδημία του κορωνοϊού προκάλεσε ανισορροπία σε πολλά επίπεδα – κοινωνικό, ψυχολογικό, οικογενειακή ζωή αλλά και ανισορροπία και στο σχολικό σύστημα - προέβαλαν την ανάγκη του ανθρώπου για περισσότερη αυτοπεποίθηση και έλεγχο σε προσωπικό ή επαγγελματικό επίπεδο.

Αναφορικά με τους εκπαιδευτικούς επισημάνθηκε ότι ευρισκόμενοι ενώπιον της ανισορροπίας που επήλθε στο σχολικό περιβάλλον βιώνουν την επιβάρυνση που συνεπάγεται μια σειρά καινούργιων αναγκών που προέκυψαν εξαιτίας της κρίσης του κορωνοϊού. Στη φάση αυτή η ικανοποίηση και κάλυψη αναγκών όπως η τήρηση κανόνων υγιεινής και πρωτοκόλλων, η προσαρμογή της διοίκησης και οργάνωσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας με τα ισχύοντα πρωτόκολλα, η μεγαλύτερη έγνοια για τη συναισθηματική/ κοινωνική προσαρμογή των μαθητών, η μεγαλύτερη ανάγκη «προστασίας του εαυτού» στο πλαίσιο ψυχικής ενδυνάμωσης/ αυτοφροντίδας συνιστούν υποχρέωση των εκπαιδευτικών οι οποίοι εμπλέκονται πλέον σε μια αναζήτηση «ισορροπίας» που αφορά όχι μόνο στην προσωπική ζωή αλλά και στην επαγγελματική ζωή. Καλούνται να διδάξουν αποτελεσματικά τους μαθητές αλλά και να φροντίσουν κατάλληλα τους μαθητές, τους αγαπημένους οικείους και τους εαυτούς σε μια περίοδο κρίσης που επηρεάζει όλους με διαφορετικό τρόπο και πολλά επίπεδα. Ως εκ του ρόλου τους οι εκπαιδευτικοί βιώνουν στον επαγγελματικό και προσωπικό επίπεδο ποικίλες αντιδράσεις που απορρέουν από την κρίση του κορωνοϊού που ενεργούν επιβαρυντικά στη δική τους «ισορροπία».

Στη συνέχεια της παρουσίασης επισημάνθηκε ότι οι άνθρωποι, ενήλικοι ή μη ενήλικοι, όπως οι μαθητές, σε περίοδο κρίσης και πρωτόγνωρων συνθηκών και καταστάσεων βιώνουν άγχος, ανησυχία, αντιδρούν διαφορετικά, εκδηλώνουν

αντιδράσεις συναισθηματικές, φυσιολογικές, συμπεριφορικές οι οποίες είναι αναμενόμενες στις περισσότερες των περιπτώσεων που τις πλείστες φορές αποδεικνύεται ότι είναι διαχειρίσιμες. Ωστόσο, τονίστηκε πως σε κάθε περίπτωση οι αναμενόμενες αντιδράσεις χρειάζονται παρακολούθηση και εποπτεία ενώ παράλληλα προβλήθηκε η μεγάλη σημασία της θετικής σκέψης και της διατήρησης της ελπίδας ζωντανής σε περιόδους κρίσης. Όπως χαρακτηριστικά ειπώθηκε σε σχέση με τους εκπαιδευτικούς

«Σημαντικό να λέμε ΜΠΡΑΒΟ στον εαυτό μας και να αναγνωρίζουμε ότι ως επαγγελματίες σε κάποιο βαθμό δείξαμε ευελιξία και συμβιώσαμε με την αβεβαιότητα».

Με αφορμή τα πιο πάνω και με αφετηρία την αναγνώριση των δυσκολιών που πλαισιώνουν την περίοδο της κρίσης της πανδημίας στον επαγγελματικό χώρο της εκπαίδευσης οι εισηγήτριες αναφέρθηκαν στην ανάγκη για ενημέρωση και εκπαίδευση των επαγγελματιών – εκπαιδευτικών για θέματα ψυχικής ενδυνάμωσης. Η ανάπτυξη γνώσης συνεπάγεται προαγωγή της ανάπτυξης δεξιοτήτων θετικής προσαρμογής, υπομονή, θετικό τρόπο σκέψης για ανάκαμψη αλλά συνάμα και προαγωγή της ανάπτυξης δεξιοτήτων επαγρύπνησης και επίδειξης ευαισθησίας για πιθανές ψυχικές επιδράσεις. Και οι δύο κατηγορίες δεξιοτήτων προάγουν την ανθεκτικότητα απέναντι στο άγχος και τις προκλήσεις σε μια περίοδο με δυσκολίες και αβεβαιότητα. Εν προκειμένω η ανάπτυξη γνώσης είναι καθοριστική παράμετρος για τις δράσεις και τις αντιδράσεις των εκπαιδευτικών ώστε αυτές να είναι αποτελεσματικές.

Αναφορικά με τους μαθητές τονίστηκε το πόσο σημαντικό είναι να θυμόμαστε πως όλοι αυτή τη δύσκολη περίοδο χρειάζονται τουλάχιστο ΕΝΑ ΑΤΟΜΟ να νοιάζεται!!! Ένα άτομο που να μπορεί και να είναι σε θέση να παρατηρεί, να ακούει, να αποτελεί πρότυπο, να εκπαιδεύει, να προστατεύει, να συνδέει με Υπηρεσίες, αν χρειάζεται, να διευκολύνει την επικοινωνία αλλά και την εφαρμογή εισηγήσεων. Αυτό το άτομο με αυτόν τον ρόλο στη ζωή του μαθητή δεν μπορεί παρά να είναι ο εκπαιδευτικός και το σχολείο. Ο μαθητής χρειάζεται να αισθάνεται ασφάλεια και ότι ανήκει σε μια σχολική κοινότητα. Χαρακτηριστικά, εις επίρρωση αυτής της θέσης οι δύο εισηγήτριες παρέπεμψαν στους Mason, Rivers Murphy και Jackson

«Όταν τα σχολεία επιλέγουν μεθοδικά να υποστηρίξουν σχέσεις με σεβασμό και επαφές με ουσία με τους μαθητές τους, το εκπαιδευτικό προσωπικό και τις οικογένειες, τότε ένα αίσθημα ασφάλειας, εμπιστοσύνης και του «ανήκειν» εδραϊώνεται. Όταν οι μαθητές αισθάνονται ότι εκτιμώνται, συσχετίζονται και υποστηρίζονται από άτομα της σχολικής τους κοινότητας, τότε η ψυχική υγεία και η ευημερία είναι μόνο δύο από τις πολλές βελτιώσεις που επέρχονται».

Mason, Rivers Murphy and Jackson, (2020) Mindful School Communities, p. 125 School Mental

Ουσιαστικά το ζητούμενο είναι να εγκαθιδρυθεί στις σχολικές κοινότητες μια κουλτούρα ομαδικότητας και κλίμα συμπερίληψης ώστε σε αυτή την περίοδο της κρίσης που έφερε η πανδημία ο καθένας και όλοι μαζί να αισθάνονται ότι δεν είναι μόνοι αλλά ότι αποτελούν μέρος μιας ευρύτερης σχολικής κοινότητας· οι εισηγήτριες υποστήριξαν ότι η προώθηση κουλτούρας ομαδικότητας θα συμβάλει σταδιακά στην προαγωγή της παραγωγικότητας, της μάθησης της ψυχικής ενδυνάμωσης και της ευημερίας. Αποσκοπώντας στη διατήρηση ή την ενδυνάμωση της ψυχικής ευημερίας μέσα στο σχολικό κοινό αναφέρθηκαν στην εφαρμογή μιας σειράς παιδαγωγικών πρακτικών και ενεργειών όπως είναι «νέα σχολική κανονικότητα», η ενίσχυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η επαναφορά κοινωνικών δεσμών η ποιότητα στην επικοινωνία, η αναγνώριση απώλειας και συνακόλουθα η διαχείριση πένθους, η εφαρμογή μιας θετικής προσέγγισης καθώς και η εξειδικευμένη βοήθεια.

Αναφορικά με την αναζήτηση εξειδικευμένης βοήθειας και επαγγελματικής υποστήριξης δόθηκαν από τις δύο ψυχολόγους τηλεφωνικές γραμμές και στοιχεία επικοινωνίας οι οποίες στο τελευταίο μέρος της παρουσίασής τους εστιάστηκαν στην ανάγκη ο καθένας να φροντίσει τη δική του ψυχική υγεία και ενδυνάμωση. Τονίστηκε ότι η ανάγκη για φροντίδα του εαυτού

καθίσταται απαραίτητη υπό τις συνθήκες και δεν αποτελεί σημάδι προσωπικής ή επαγγελματικής ανεπάρκειας. Παράλληλα για την προαγωγή αυτής της σημαντικής προτεραιότητας δόθηκε μια σειρά από συμβουλές, καλές πρακτικές, όπως η συνειδητοποίηση ότι δεν είμαστε μόνοι μας, το μοίρασμα σκέψεων συναισθημάτων και εμπειριών με άτομα υποστηρικτικά προς εμάς, η φροντίδα της σωματικής και της ψυχικής υγείας, η ικανοποίηση βασικών αναγκών αλλά και κοινωνικοσυναισθηματικών αναγκών, η επιδίωξη στιγμών χαράς και ικανοποίησης η προσέγγιση της ζωής και των άλλων με καλοσύνη.

Η παρουσίαση έκλεισε με την παραίνεση ΝΑ ΕΙΜΑΣΤΕ ΕΥΓΝΩΜΟΝΕΣ και την εισήγηση μιας τεχνικής αναζήτησης της ευγνωμοσύνης γύρω μας με πέντε προτροπές, για εντοπισμό, πραγμάτων, αγαπημένων αναμνήσεων, προσωπικών δυνατοτήτων, καινούργιων γνώσεων/δεξιοτήτων, αστείων αναμνήσεων που προκαλούν αγαλλίαση, ανάμεσα στα απλά, στα καθημερινά και τα βαθύτερα.

Αναζήτηση της θετικότητας της αισιοδοξίας της ελπίδας στις δύσκολες στιγμές της ζωής.

«Όταν εκφράζουμε ευγνωμοσύνη ως καθημερινή συνήθεια εκπαιδεύουμε το μυαλό και τα αισθήματά μας να ευδοκίμουν σε αντιξοότητες. Αρχίζουμε έτσι, να αναζητούμε τη θετικότητα στις δύσκολες συνθήκες» (άγνωστη πηγή)

«...Η τηλεκπαίδευση είναι μια πρακτική πολλά υποσχόμενη, ένα βοηθητικό εργαλείο στη μάθηση - όχι το μοναδικό μέσο - το οποίο όμως δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη φυσική παρουσία δασκάλου μαθητών στην τάξη και το σχολείο...»

Διερευνώντας την επίδραση του σχολικού κλίματος στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών μέσα από τους διάφορους τύπους ηγεσίας των Διευθυντών Δημοτικών Σχολείων της Κύπρου

Μαρία Ευριπίδου

Εκπαιδευτικός, υποψήφια Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Frederick

Εισαγωγή

Τελευταία, παρουσιάζεται έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον για την εκπαιδευτική ηγεσία, καθώς έχει αποδειχθεί ότι επηρεάζει τα μαθησιακά αποτελέσματα. Έρευνες υποστήριξαν ότι η ηγεσία επιδρά στην αποτελεσματικότητα του εκπαιδευτικού και στην αποτελεσματική επίτευξη των σχολικών στόχων (Leithwood κ.ά., 2004· Leithwood κ.ά., 2010).

Έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζεται και για το σχολικό κλίμα (π.χ. Tschannen-Moran & Hoy, 2007), εφόσον βρέθηκε να συμβάλλει στο άγχος, στην επαγγελματική ικανοποίηση, στην αποτελεσματικότητα, στα κίνητρα των εκπαιδευτικών (Thapa, Cohen, Guffey, & Higgins-D'Alessandro, 2013, Barnabe & Burns, 1994) και στη δέσμευσή τους στη διδασκαλία (Weiqi, 2007). Το σχολικό κλίμα αποδείχθηκε ότι σχετίζεται με τις σχέσεις των εργαζομένων του σχολείου, τη διδασκαλία και τη μάθηση που πραγματοποιείται, τη συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών και Διευθυντή και την υποστήριξη που παρέχεται (Cohen, McCabe, Michelli & Pickeral, 2009).

Κατά την έρευνα με την επαγγελματική εξουθένωση, ο εξουθενωμένος εργαζόμενος αναπτύσσει σχετικά με την εργασία του μία αρνητική στάση (Schaufeli & Enzmann, 1998), η οποία αντιστοιχεί στη μειωμένη παρακίνηση (motivation) και σε συναισθήματα κυνισμού (Maslach et al., 1996; Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001). Η Maslach, σε συνεργασία με τους Schaufeli και Leiter (2001), επέκτεινε την έννοια της επαγγελματικής εξουθένωσης ώστε να περιλαμβάνει εκφράσεις σωματικής, ψυχικής και συναισθηματικής εξάντλη-

σης, σχηματίζοντας τις τρεις διαστάσεις της. Τη συναισθηματική εξάντληση, όπου το άτομο είναι συνεχώς συναισθηματικά εξαντλημένο, την αποπροσωποποίηση, όπου αναπτύσσεται μια κυνική στάση από τον εργαζόμενο προς τον προϊστάμενό του και την προσωπική επίτευξη, η οποία αναφέρεται σε χαμηλού επιπέδου συναισθήματα ικανότητας και προσωπικής επίτευξης στην εργασία και θεωρείται ότι είναι η διάσταση της αυτό-αξιολόγησης.

Η παρούσα έρευνα διδακτορικού επιπέδου κρίθηκε αναγκαία όσον αφορά τα κυπριακά δεδομένα καθώς με την ολοκλήρωσή της προστέθηκαν νέα δεδομένα στην υφιστάμενη βιβλιογραφία αναφορικά με τις θεωρίες ηγεσίας τις οποίες χρησιμοποιούν οι Διευθυντές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Κύπρο. Παρά το γεγονός ότι στο παγκόσμιο ερευνητικό πεδίο υπάρχουν αρκετές έρευνες όσον αφορά τις θεωρίες ηγεσίας και τη συμβολή της

“...Είναι αλήθεια πως το σχολικό κλίμα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την ψυχική διάθεση και τον ενθουσιασμό των εκπαιδευτικών για το έργο, την παραγωγικότητα, την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητά τους όσον αφορά την επίτευξη των στόχων τους (Sergiovanni & Starratt, 2002· από Πασιαρδή, 2014)...”

Πρόσφατα, έρευνες έδειξαν ότι ο Διευθυντής συμβάλλει είτε θετικά είτε αρνητικά στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών (Carveth, 1984· Frances, 1984) χωρίς όμως να διαφαίνονται οι τρόποι με τους οποίους επιλέγει τον τρόπο χειρισμού της κάθε περίπτωσης μέσω του σχολικού κλίματος. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τη Frances (1984), υπάρχουν σημαντικές σχέσεις μεταξύ της επαγγελματικής εξουθένωσης και του στιλ ηγεσίας του Διευθυντή.

εκπαιδευτικής ηγεσίας στο έργο των εκπαιδευτικών, το θέμα αυτό παρουσιάζει στην Κύπρο μεγάλο ερευνητικό κενό. Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για τις συμπεριφορές των ηγετών στις σχολικές μονάδες της Κύπρου (Kythreotis, Pashiardis & Kyriakides, 2010· Pashiardis, Savvides, Lytra & Angelidou, 2011). Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα πιο πάνω στοιχεία και δεδομένα, δημιουργήθηκε η ανάγκη για περισσότερες έρευνες που να μελετούν λεπτομερώς τους τύπους των ηγετών που υπάρχουν στην Κύπρο.

Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της έρευνας είναι να παρουσιάσει τους διάφορους τύπους ηγεσίας των Διευθυντών Δημοτικών Σχολείων της Κύπρου και να διερευνήσει τον βαθμό επίδρασης των Διευθυντών στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών μέσω του σχολικού κλίματος. Για τους σκοπούς της έρευνας μελετήθηκαν τα προσωπικά χαρακτηριστικά των Διευθυντών σε σχέση με την επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών.

Τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας ήταν:

1. Ποιοι τύποι ηγεσίας διακρίνονται στους Διευθυντές δημοτικών σχολείων της Κύπρου;
2. Σε ποιο βαθμό επιδρούν οι τύποι ηγεσίας στο σχολικό κλίμα των σχολείων;

Σε ποιο βαθμό επιδρούν οι τύποι ηγεσίας των Διευθυντών στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών μέσω του σχολικού κλίματος;

Μεθοδολογία

Τον πληθυσμό της έρευνας αποτέλεσαν οι εκπαιδευτικοί των δημόσιων σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της Κύπρου. Για την τελική χορήγηση των ερωτηματολογίων της έρευνας επιλέγηκε αντιπροσωπευτική και τυχαία δειγματοληψία. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 225 εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι είχαν ως βάση τους ενιαίο δημοτικό σχολείο της Λεμεσού και δεν ήταν αντικαταστάτες εκτός και αν είχαν δικό τους τμήμα για ολόκληρη τη σχολική χρονιά. Τα ιδιωτικά δημοτικά σχολεία δεν συμμετείχαν στην έρευνα εφόσον στην περίπτωση τους οι όροι εργοδότησης και υπηρεσίας διαφέρουν από αυτούς των δημόσιων σχολείων.

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο, το οποίο ετοιμάστηκε από τον ερευνητή και αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο μέρος αφορούσε τους τύπους ηγεσίας, το δεύτερο το σχολικό κλίμα και το τρίτο την επαγγελματική εξουθένωση.

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε σε τέσσερις φάσεις. Στην πρώτη φάση

έγινε η μετάφραση και η επεξεργασία του εργαλείου συλλογής δεδομένων και η πιλοτική του χορήγηση σε 70 εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με σκοπό κυρίως τον εντοπισμό ασαφειών στις ερωτήσεις και τη μείωση του κινδύνου μη κατανόησης ή παρερμηνείας των δηλώσεων από τους συμμετέχοντες που πιθανόν να προέκυψαν από τη μετάφραση του εργαλείου στα

“...προέκυψε πως περισσότερα χαρακτηριστικά της συναλλακτικής ηγεσίας μπορούν να συμβάλουν στην πρόβλεψη της συναισθηματικής εξάντλησης των εκπαιδευτικών ...”

ελληνικά. Στη δεύτερη φάση, υποβλήθηκε αίτηση στο Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης για τη διεξαγωγή της έρευνας. Εφόσον παραχωρήθηκε η άδεια διεξαγωγής της έρευνας ακολούθησε η τρίτη φάση της κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η τελική χορήγηση των ερωτηματολογίων. Τέλος, στην τέταρτη φάση έγινε η στατιστική ανάλυση των ποσοτικών δεδομένων.

Αποτελέσματα και συμπεράσματα

Στην έρευνα είχαν λάβει μέρος 225 εκπαιδευτικοί (188 γυναίκες, 37 άντρες). Οι περισσότεροι ήταν ηλικίας 36-45. Όσον αφορά τα έτη υπηρεσίας η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών είχε χρόνια υπηρεσίας από 21-25 χρόνια, ενώ ελάχιστοι είχαν πάνω από 30 χρόνια υπηρεσίας. Τέλος, όσον αφορά τα προσόντα των εκπαιδευτικών, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών ήταν κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου (79.3%).

Αναφορικά με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των Διευθυντών, τα ευρήματα

της έρευνας καταλήγουν στο συμπέρασμα πως οι Διευθυντές εμπίπτουν στο πεδίο της μετασχηματιστικής ηγεσίας, εφόσον τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι Διευθυντές ενθαρρύνουν τους εκπαιδευτικούς σε όλη τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας, διαμορφώνοντας το κατάλληλο περιβάλλον ώστε οι εκπαιδευτικοί να αισθάνονται ασφαλείς να εργαστούν, να δημιουργήσουν, να συνεργαστούν, και να συμμετέχουν σε μία ομάδα, η οποία έχει έναν ηγέτη που εμπνέει, και η οποία χαρακτηρίζεται από κοινά οράματα και σκοπούς. Ο Bass (1985) αναφέρει άλλωστε πως ένας μετασχηματιστής ηγέτης ενθαρρύνει την ανάπτυξη του προσωπικού του μέσω της εξατομικευμένης σκέψης, της πνευματικής διέγερσης, διαφόρων κινήτρων (Bass, 1985, Πασιαρδής, 2014).

Όσον αφορά την επίδραση των τύπων ηγεσίας στο σχολικό κλίμα οι εκπαιδευτικοί που έλαβαν μέρος στην παρούσα έρευνα εξέφρασαν απόψεις όπως:

- Στο σχολείο μου υπάρχει καλή επικοινωνία μεταξύ των δασκάλων,
- Συζητώ τις ατομικές ανάγκες των μαθητών μου με άλλους δασκάλους,
- Είμαι πρόθυμος/η να δοκιμάσω νέες διδακτικές προσεγγίσεις,
- Εφαρμόζω καινούργιες και διαφορετικές ιδέες,
- Έχω καινοτόμες και δημιουργικές ιδέες.

Τοποθετώντας αυτές τις απόψεις εντός των πλαισίων των διαστάσεων του σχολικού κλίματος, διαπιστώνεται πως εντάσσονται σε δύο από αυτές, τη συνεργασία και τη λήψη αποφάσεων.

Είναι αλήθεια πως το σχολικό κλίμα επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την ψυχική διάθεση και τον ενθουσιασμό των εκπαιδευτικών για το έργο, την παραγωγικότητα, την αποδοτικότητα και την αποτελεσματικότητά τους όσον αφορά την επίτευξη των στόχων τους (Sergiovanni & Starratt, 2002, από Πασιαρδή, 2014). Η άποψη αυτή βρίσκεται σε συμφωνία με τα ευρήματα της έρευνας καθώς από τις απόψεις των εκπαιδευτικών παρατηρείται πως το σχολικό κλίμα που διαμορφώνεται μέσα στα πλαίσια του μετασχηματιστικού ηγέτη συμβάλλει στην ανάπτυξη

των εκπαιδευτικών χαρακτηριστικών που σχετίζονται με την εξέλιξή τους, τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων, την ανάπτυξη συνεργασιών και την κατάθεση δημιουργικών ιδεών.

Όσον αφορά την επίδραση των τύπων ηγεσίας στην επαγγελματική εξουθένωση των εκπαιδευτικών μέσω του σχολικού κλίματος, τα αποτελέσματα δείχνουν πως υπάρχει μία θετική άποψη των εκπαιδευτικών σχετικά με την ύπαρξη επαγγελματικής εξουθένωσης, καθώς από τις απόψεις που εξέφρασαν φαίνεται πως το κλίμα που υπάρχει στα σχολεία συμβάλλει θετικά στην αντιμετώπισή της. Καθώς φαίνεται πως το κλίμα που διαμορφώνεται στο σχολείο δεν είναι καθόλου ανταγωνιστικό, φαίνεται λογικό το γεγονός πως η επαγγελματική εξουθένωση είναι μικρή. Επιπρόσθετα, λαμβάνοντας υπόψη τα ευρήματα από τα πρώτα δύο ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με την υποστήριξη που λαμβάνουν οι εκπαιδευτικοί από τους Διευθυντές γίνεται εύκολα κατανοητή η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στη στήριξη που παρέχεται από τους Διευθυντές και την επαγγελματική εξουθένωση.

Περαιτέρω, προέκυψε πως περισσότερα χαρακτηριστικά της συναλλακτικής ηγεσίας μπορούν να συμβάλουν στην πρόβλεψη της συναισθηματικής εξάντλησης των εκπαιδευτικών. Όσον αφορά την αποπροσωποποίηση των εκπαιδευτικών φάνηκε ότι αυξάνεται όσο τα χαρακτηριστικά της μετασχηματιστικής και της συναλλακτικής ηγεσίας αυξάνονται. Τέλος, σχετικά με την προσωπική επίτευξη των εκπαιδευτικών φάνηκε να αυξάνεται καθώς αυξάνονται τα χαρακτηριστικά της συναλλακτικής ηγεσίας. Ωστόσο, παρόλο που η συναλλακτική ηγεσία θεωρείται αποτελεσματική ως προς ορισμένες συνθήκες δεν είναι αποτελεσματική ως προς την επίτευξη μακροπρόθεσμων στόχων, λόγω του ότι βασίζεται σε ένα σύστημα αμοιβών και ποινών, όπου ο ηγέτης διατηρεί τη δύναμη του και ασκεί έλεγχο στο προσωπικό του.

Εισηγήσεις

Αρχικά αναμένεται πως φορείς που έχουν την ευθύνη χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής όπως είναι το Υπουργείο Παιδείας Αθλητισμού και Νεολαίας (ΥΠΑΝ), αλλά και το Παιδαγωγικό Ιν-

στιτούτο θα προβληματιστούν σχετικά με τη σημασία που έχει ο τύπος ηγεσίας που χρησιμοποιείται στα πλαίσια των σχολείων από τους Διευθυντές. Ιδιαίτερα το ΥΠΑΝ είναι σημαντικό να αντιληφθεί τη σπουδαιότητα που έχει ο τύπος ηγεσίας για την ομαλή λειτουργία των σχολείων και τον ρόλο αυτή που μπορεί να διαδραματίσει στην αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος στην Κύπρο. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια μπορεί να γίνει κατανοητή από τους δύο φορείς και η σπουδαιότητα της επιμόρφωσης και της επαγγελματικής ανάπτυξης των Διευθυντικών στελεχών της εκπαίδευσης στην Κύπρο και ακολούθως να οργανωθούν επιμορφωτικά σεμινάρια επί του θέματος.

Παράλληλα, τα πορίσματα της έρευνας θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ώστε να δημιουργηθούν επιμορφωτικά σεμινάρια τα οποία θα στοχεύουν

στη χρήση μίας κοινής μορφής ηγεσίας από μέρους των Διευθυντών, η οποία θα διασφαλίζει τη στήριξη των εκπαιδευτικών και την εξάλειψη της επαγγελματικής εξουθένωσης, όπου αυτή είναι υπαρκτή. Επίσης, τα πορίσματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για τη βελτίωση των πρακτικών που ακολουθούν οι Διευθυντές, με σκοπό την ύπαρξη υποστηρικτικών σχέσεων μεταξύ Διευθυντών σχολείου και δασκάλων. Επιπλέον, μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να διεξαχθούν σχετικά με τη διαφοροποίηση των απόψεων σχετικά με τον τρόπο επίδρασης του τύπου ηγεσίας στην επαγγελματική εξουθένωση σε σχέση με το φύλο. Τέλος, μία μελλοντική επανάληψη της παρούσας έρευνας σε Διευθυντές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, θα έδινε τη δυνατότητα να διερευνηθεί περαιτέρω το εν λόγω θέμα και με μία συγκριτική διάθεση.

Βιβλιογραφία

- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. Collier Macmillan.
- Barnabé, C., & Burns, M. (1994). Teachers' job characteristics and motivation. *Educational Research*, 36(2), 171-185.
- Carveth, I. F. (1984). The effect of leader behavior and specified personal/organizational variables on teacher burnout.
- Cohen, J., McCabe, L., Michelli, N. M., & Pickeral, T. (2009). School climate: Research, policy, practice, and teacher education. *Teachers college record*, 111(1), 180-213.
- Leithwood, K., Patten, S., & Jantzi, D. (2010). Testing a conception of how school leadership influences student learning. *Educational Administration Quarterly*, 46(5), 671-706.
- Leithwood, K., Seashore, K., Anderson, S., & Wahlstrom, K. (2004). Review of research: How leadership influences student learning. University of Minnesota, Center for Applied Research and Educational Improvement.
- Maslach, C., Jackson, S. E., & Leiter, M. P. (1996). *MBI: Maslach burnout inventory*. Sunnyvale, CA: CPP, Incorporated.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual review of psychology*, 52(1), 397-422.
- O'Brien, J., & Draper, J. (2001). Developing effective school leaders? Initial views of the Scottish Qualification for Headship (SQH). *Journal of In-service Education*, 27(1), 109-122.
- Thapa, A., Cohen, J., Guffey, S., & Higgins-D'Alessandro, A. (2013). A review of school climate research. *Review of educational research*, 83(3), 357-385.
- Tschannen-Moran, M., & Hoy, A. W. (2007). The differential antecedents of self-efficacy beliefs of novice and experienced teachers. *Teaching and teacher Education*, 23(6), 944-956.
- Πασιαρδής, Π., (2014). *Εκπαιδευτική Ηγεσία*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχιμο.

Διερευνώντας τα στίλ ηγεσίας των Διευθυντών Γυμνασίων στο πλαίσιο αποτελεσματικότητας της Ενιαίας Εκπαίδευσης

Αιμιλία Σταύρου

Διδακτορική φοιτήτρια, Εκπαιδευτικός, Πανεπιστήμιο Frederick

Αντώνιος Καφά

Λέκτορας Εκπαιδευτικής Διοίκησης και Ηγεσίας, Πανεπιστήμιο Frederick

Εισαγωγή

Στο ερώτημα «ποιος είναι ο σκοπός ενός εκπαιδευτικού συστήματος;» οι απαντήσεις ποικίλουν. Ωστόσο όλες συγκλίνουν στη δημιουργία ενεργών πολιτών που θα ασκούν τα δημοκρατικά τους δικαιώματα και υποχρεώσεις, θα επιδεικνύουν αυτοσεβασμό και αλληλοσεβασμό και θα εργάζονται ενάντια σε κάθε μορφή στερεοτύπων. Μάλιστα το κυπριακό εκπαιδευτικό σύστημα δίνει έμφαση στη «δημιουργία δημοκρατικών και αυτόνομων πολιτών με ολόπλευρα αναπτυσσόμενη προσωπικότητα...» και διασφαλίζει πως όλοι οι μαθητές θα έχουν ισότιμες ευκαιρίες αφού «...τέτοια εκπαίδευση θα παρέχεται ισότιμα σε όλα τα παιδιά της Κυπριακής Δημοκρατίας σύμφωνα με το Σύνταγμα».

Εντούτοις, σε μια μεγάλη ομάδα μαθητών, στους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (ΜΕΕΑ), μόνο θεωρητικά δόθηκε το δικαίωμα της ποιοτικής εκπαίδευσης που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους. Παρά τη σχετική νομοθεσία (Ν.113(Ι)/99) και την υπογραφή της Σύμβασης του ΟΗΕ (Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία/2006) από την Κύπρο το 2011, δεν επήλθε ουσιαστική βελτίωση στην Ενιαία Εκπαίδευση. Ενώ ως κύρια φιλοσοφία της είναι η συνεκπαίδευση των μαθητών ΜΕΕΑ με τους «φυσιολογικούς» συμμαθητές τους στο σχολείο της γειτονιάς τους όπου θα καλλιεργούνται στο μέγιστο οι γνωστικές/συναισθηματικές/ψυχοκινητικές του ικανότητες (Slee, 2001; Tomlinson, 2017), η επιλεκτική εφαρμογή των προνοιών του νόμου-συμβάσεων, περιόρισε αισθητά τα δικαιώματά τους, πιέζοντας τους να αντεπεξέλθουν σε ένα σκληρό εκπαιδευτικό σύστημα (Symeonidou, 2019).

Επομένως, γίνεται αντιληπτό πως το βάρος της Ενιαίας Εκπαίδευσης εντός ενός συστήματος που αντικρούεται στη φιλοσοφία της, καλείται να το επωμισθεί το δημόσιο σχολείο και ειδικότερα ο Διευθυντής. Τίθεται το ερώτημα λοιπόν κατά πόσο υπάρχει συνδυασμός ηγετικών συμπεριφορών/ενεργειών που μπορεί να φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα για τους μαθητές ΜΕΕΑ. Άλλωστε αυτό είναι το ζητούμενο της παρούσας εργασίας, όπου βάσει του Ολιστικού Μοντέλου Ηγεσίας των Pashiardis & Brauckmann (Pashiardis, 2014; Pashiardis & Brauckmann, 2008) επιχειρείται ο εντοπισμός των στίλ ηγεσίας που είναι ικανά να βελτιώσουν τα σχετικά ζητήματα που απασχολούν τους μαθητές ΜΕΕΑ.

Οι έρευνες για τη διασύνδεση σχολικής ηγεσίας-Ενιαίας Εκπαίδευσης στην Κύπρο βρίσκονται ακόμα σε εμβρυικό στάδιο. Απουσιάζουν έρευνες σε παγκύπρια κλίμακα για το «τι κάνουν» οι Διευθυντές Γυμνασίων και Λυκείων με μαθητές

ΜΕΕΑ, παρόλο που το ερευνητικό κενό επιχειρήθηκε να καλυφθεί από μεμονωμένες μελέτες περίπτωσης (Angelides, 2012; Angelides & Michaelidou, 2007). Στο παρόν στάδιο χρειάζονται ενδείξεις αποτελεσματικής ηγεσίας σε σχολεία με μαθητές ΜΕΕΑ καθώς το υφιστάμενο εκπαιδευτικό σύστημα διασφαλίζει εκ των προτέρων τη σχολική αποτυχία. Όπως φαίνεται στα ακόλουθα σημεία:

- τα αναλυτικά προγράμματα σχεδιάζονται βάσει των ηλικιών χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η διαφορετική υπόσταση του μαθητή (Koutselini et al., 2004)
- στην εξατομικευμένη διδασκαλία οι μαθητές ΜΕΕΑ αποκόπτονται από τους συμμαθητές τους (στιγματισμός) (Tomlinson, 2017)
- ανεπαρκής υλικοτεχνική υποδομή για μαθητές με κινητικές αναπηρίες (Gross, 1993)
- ελλιπής επιμόρφωση εκπαιδευτικών (Phtiaka, 2019)
- κοινωνικό μοντέλο: η αναπηρία ως πρόβλημα του ατόμου αντί του κοινωνικού συνόλου (Oliver, 2009)
- περιορισμένη γονική εμπλοκή (Symeonidou, 2007)

Τις παραπάνω στρεβλώσεις καλείται να διορθώσει ο Διευθυντής εφόσον η επιρροή του στη βελτίωση της σχολικής επίδοσης αποδεικνύεται μέσα από ένα ευρύ φάσμα ερευνών (e.g. Hoy & Miskel, 2001; Leithwood & Louis, 2011; Pashiardis, 2015).

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω, στην παρούσα έρευνα αξιολογώντας το Ολιστικό Μοντέλο Ηγεσίας των Pashiardis & Brauckmann (2008), που έχει στόχο να μετρήσει την αποτελεσματικότητα της σχολικής ηγεσίας στο διεθνή χώρο, επιχειρήθηκε να μετρηθεί η αποτελεσματικότητα του πλαισίου της σχολικής ηγεσίας στην Ενιαία Εκπαίδευση. Ο Πασιαρδής (2014) ορίζει το στίλ ηγεσίας ως το σύνολο όλων των πρακτικών/συμπεριφορών/δράσεων που εφαρμόζουν οι Διευθυντές προκειμένου να επηρεάσουν συμπεριφορές. Τα στίλ ηγεσίας που παρουσιάζονται στο συγκεκριμένο μοντέλο ηγεσίας είναι:

- Παιδαγωγικό στίλ: επικεντρώνεται στη βελτίωση της ποιότητας της διδασκαλίας/μάθησης
- Δομικό στίλ: σχετίζεται με το όραμα-αποστολή του σχολείου
- Συμμετοχικό στίλ: αναφέρεται στην εμπλοκή των υφιστάμενων στη διοίκηση του σχολείου
- Επιχειρηματικό στίλ: επικεντρώνεται στην εξεύρεση εξωτερικών πόρων
- Στίλ Ανάπτυξης Προσωπικού: συνδέεται με την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών

Να σημειωθεί εδώ ότι στο συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζεται το μέρος της ποιοτικής έρευνας που έχει διεξαχθεί για το συγκεκριμένο ζήτημα.

Μεθοδολογία

Με ερευνητικό εργαλείο την ημιδομημένη συνέντευξη, λήφθηκαν συνεντεύξεις από τέσσερα Γυμνάσια της Λεμεσού (4 μελέτες περίπτωσης). Το δείγμα περιλάμβανε 4 Διευθυντές/Διευθύντριες και 28 εκπαιδευτικούς (7 ανά Γυμνάσιο) που διδάσκουν στο πρόγραμμα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης. Ως κριτήριο επιλογής των σχολείων υπήρξε το υψηλό ποσοστό μαθητών ΜΕΕΑ βάσει του Επαρχιακού Γραφείου Μέσης Εκπαίδευσης Λεμεσού.

Οι συνεντεύξεις λήφθηκαν την περίοδο Μαΐου–Ιουνίου 2020 σε χρόνο που καθόρισαν οι Διευθυντές/εκπαιδευτικοί στα Γυμνάσια τους. Η συνέντευξη των εκπαιδευτικών περιλάμβανε 10 βασικές ερωτήσεις για τους μαθητές ΜΕΕΑ και το διοικητικό έργο των Διευθυντών τους. Η συνέντευξη των Διευθυντών/Διευθυντριών περιλάμβανε 16 βασικές ερωτήσεις (αριθμός ερωτήσεων δημιουργήθηκε από το ερωτηματολόγιο των Pashiardis & Brauckmann) σχετικά με τις ηγετικές τους δράσεις και την αντιμετώπιση της Ενιαίας Εκπαίδευσης στο σχολείο τους. Να σημειωθεί εδώ ότι και τα δύο πρωτόκολλα δημιουργήθηκαν εξ ολοκλήρου από την αρχή, ενώ για τη φαινομενική εγκυρότητα και εγκυρότητα του περιεχόμενου διενεργήθηκε πιλοτική μελέτη. Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η Εμπειρικά Θεμελιωμένη Θεωρία.

Αποτελέσματα

Τα ευρήματα της έρευνας ανέδειξαν την υπεροχή του Επιχειρηματικού στυλ. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να λεχθεί ότι το συγκεκριμένο στυλ ηγεσίας προωθείται από τους Διευθυντές που αντιμετωπίζουν ζητήματα που αφορούν τους μαθητές ΜΕΕΑ. Ειδικότερα, σε όλες τις μελέτες περίπτωσης είναι εμφανής η παρουσία των εξωτερικών οργανωμένων συστημάτων που δρουν υποστηρικτικά στο ηγετικό έργο των Διευθυντών/Διευθυντριών. Ο Σύνδεσμος Γονέων των Γυμνασίων, τα εξοπλίζει τεχνολογικά και υποστηρίζει οικονομικά τις σχολικές τους δράσεις. Σε ένα μόνο σχολείο, το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των γονιών και επομένως του Συνδέσμου Γονέων, είναι η αιτία των μειωμένων οικονομικών/υλικών εισροών που αναγκάζουν τη Διευθύντρια να στραφεί προς άλλες εξωτερικές συνεργασίες. Αποτελούν γεγονός επίσης οι συνεργασίες των σχολείων με εξωτερικούς φορείς και συνεργάτες όπως ψυχολόγους, ειδικούς σε θέματα ένταξης, αθλητικούς συλλόγους ατόμων με αναπηρίες, εκπαιδευτές (Σχολή Τυφλών), ειδικά σχολεία. Η συνεισφορά τους στην καλλιέργεια συναισθημάτων όσον αφορά την ενσυναίσθηση, τον αλληλοσεβασμό και την αποδοχή του διαφορετικού είναι τεράστια. Η συγκεκριμένη επιχειρηματική διάσταση σε συνδυασμό με τη διάσταση που συνδέεται με τις οικονομικές εισροές στα σχολεία έχουν θετική επίδραση στα μαθησιακά αποτελέσματα όλων των μαθητών, ειδικά των μαθητών ΜΕΕΑ. Πρακτικές όπως ενοίκιαση αναπηρικού λεωφορείου για τις σχολικές εκδρομές των μαθητών σε τροχόαθισμα, αγορά εξειδικευμένου εξοπλισμού για μαθητές με αναπηρίες στην όραση και στην ακοή, λογισμικά, παρακολούθηση αγώνων καλαθοσφαίρας αθλητών σε αμαξίδιο, επισκέψεις μαθητών από τα ειδικά σχολεία είναι μόνο κάποιες από τις πρακτικές που ανταποκρίνονται στο πλαίσιο στήρι-

ξης ενός μεγάλου αριθμού μαθητών ΜΕΕΑ που φοιτούν στις συγκεκριμένες σχολικές μονάδες. Μάλιστα, σε έρευνες (e.g. Pashiardis, 2014; Πασιαρδής, 2014) το Επιχειρηματικό στυλ αναδείχθηκε ως το σημαντικότερο στυλ στην πλειοψηφία των συμμετεχόντων χωρών στην έρευνα LISA, χωρίς να επηρεάζει η διαφορετικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος της κάθε χώρας (Πασιαρδής, 2014).

Συμπεράσματα

Με βάση και τα αποτελέσματα της έρευνας, οι περιορισμένοι πόροι εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και της πανδημίας, φαίνεται να έχουν εξαναγκάσει τους Διευθυντές σχολείων να προβούν σε στρατηγικές στήριξης από εξωτερικά υποστηρικτικά συστήματα. Από τη μία οι περικοπές και μειωμένοι προϋπολογισμοί για την παιδεία, από την άλλη οι αυξανόμενες ανάγκες των σχολικών μονάδων σε πόρους σε σχέση με τους μαθητές ΜΕΕΑ καθιστούν την σύναψη συμμαχιών μονόδρομο (Pashiardis, 2015). Η συνεργασία με τους γονείς, την τοπική κοινότητα, τους εξωτερικούς φορείς (πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα, ευρωπαϊκά προγράμματα) και η αναζήτηση χορηγών και συμμάχων (για αγορά εξοπλισμού/λογισμικών για μαθητές ΜΕΕΑ) είναι πρακτικές που χρειάζεται να αναπτύξει ένας Διευθυντής για να αυξήσει την αποτελεσματικότητα της Ενιαίας Εκπαίδευσης στη σχολική του μονάδα.

Ως εκ τούτου, οι Διευθυντές σχολείων, οφείλουν να επιμορφωθούν και να αποκτήσουν τις κατάλληλες επιχειρηματικές δεξιότητες για το παραπάνω εγχείρημα. Συνεπώς, καθίσταται αναγκαία η εισαγωγή της επιχειρηματικότητας, ως γνωστικού αντικείμενου, στα Προγράμματα Επιμόρφωσης Διευθυντικών Στελεχών του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Παράλληλα χρειάζεται να διεξαχθεί μεγάλος αριθμός εμπειριστατωμένων ερευνών στην πρωτοβάθμια και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση για τον εντοπισμό και τη διάχυση καλών πρακτικών επιχειρηματικότητας που εφαρμόζουν οι Διευθυντές στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά και στην ολότητά της, την Ενιαία Εκπαίδευση.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Πασιαρδής, Π. (2014). *Εκπαιδευτική Ηγεσία: Από την περίοδο της ευμενούς αδιαφορίας στη σύγχρονη εποχή*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Angelides, P. (2012). Forms of Leadership that Promote Inclusive Education in Cypriot Schools. *Educational Management administration and leadership*, 40(1), 21-36.
- Pashiardis P. (2015). *Management of Change, School Effectiveness and Strategic Planning: Volume II Strategic Planning in Education*. Athens: Ion Publishing House.
- Pashiardis, P. & Brauckmann, S. (2008). *Introduction to the LISA Framework from a Social System's Perspective*. Paper presented during the LISA Conference, 13-15 November 2008, Budapest, Hungary.
- Phtiaka, H. (2019) *Special kids for special treatment? How special do you need to be to find yourself in a special school?* London: Routledge Library Editions Vol.42
- Symeonidou, S. (2019). Disability, the arts, and the curriculum: Is there common ground? *European Journal of Special Needs Education*, 34(1), 50-65.
- Tomlinson, S. (2017). A sociology of special and inclusive education. *Exploring the manufacture of inability*. Oxon: Routledge.

Ποιοτική έρευνα: Ποιές παγίδες πρέπει να έχουμε υπόψη μας κατά τη διεξαγωγής της

Δρ Ανδρέας Τσιάκκικος, *Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου*

&

Δρ Θεόδωρος Θεοδώρου, *Πανεπιστήμιο Frederick*

Εισαγωγικά Σχόλια

Τις τελευταίες δεκαετίες, η ποιοτική έρευνα αποτελεί ένα πολύ κοινό μεθοδολογικό εργαλείο, το οποίο μεταξύ άλλων χρησιμοποιείται στις κοινωνικές επιστήμες, την εκπαίδευση και την υγεία. Παρά το γεγονός ότι η ποιοτική έρευνα έχει πολλά πλεονεκτήματα, ένα σημαντικό μειονέκτημά της είναι ότι οι ερευνητές που ασχολούνται με αυτήν ενδέχεται να υποπέσουν σε διάφορες παγίδες κατά τη διεξαγωγή της.

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να αναλύσει τις 11 σημαντικότερες από αυτές τις παγίδες, οι οποίες εντοπίζονται στις τέσσερις φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας, αρχίζοντας από την προπαρασκευαστική φάση, ακολουθώντας τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων, μέχρι και την τελική φάση της συγγραφής της έρευνας (Διάγραμμα 1). Μέσα από το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρείται, επίσης, η ενημέρωση των ερευνητών για τις συνέπειες αυτών των παγίδων και προτείνονται στρατηγικές και εργαλεία για την αποτελεσματική αντιμετώπισή τους.

Θεωρούμε ότι το κείμενο αυτό μπορεί να φανεί χρήσιμο τόσο για τους ερευνητές στο κυπριακό και ελληνικό εκπαιδευτικό συγκείμενο που ασχολούνται για πρώτη φορά με την ποιοτική έρευνα, όσο και σε εκείνους που έχουν μεγαλύτερη ερευνητική εμπειρία, ώστε να διασφαλίσουν τον επιτυχή σχεδιασμό και εφαρμογή της έρευνάς τους.

Διάγραμμα 1.

Οι τέσσερις φάσεις διεξαγωγής της ποιοτικής έρευνας

Παγίδες κατά την Προπαρασκευαστική Φάση

Δεδομένου ότι η σημασία της προπαρασκευαστικής φάσης σε οποιαδήποτε έρευνα είναι ευρέως αναγνωρισμένη και κατανοητή, υπάρχουν δύο πιθανές παγίδες που κάθε ερευνητής πρέπει να γνωρίζει, προτού ολοκληρώσει τον προγραμματισμό του.

Επιλέγοντας ένα θέμα με μεγάλη συνάφεια με τη ζωή του ερευνητή

Είναι γεγονός ότι πολλοί ερευνητές που θέλουν να ασχοληθούν με την ποιοτική έρευνα ενδέχεται να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο να επιλέξουν ένα ερευνητικό θέμα με βάση τις υποκειμενικές τους εμπειρίες από τον χώρο εργασίας ή ευρύτερα τη ζωή τους. Εκείνο που πρέπει να έχουμε υπόψη μας είναι ότι το ερευνητικό θέμα δεν μπορεί να βασίζεται μόνο στις υποκειμενικές εμπειρίες του ερευνητή. Αντίθετα, κάθε αναζήτηση ενός θέματος θα πρέπει να ξεκινά με τη μελέτη της σχετικής ερευνητικής βιβλιογραφίας. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό στην ποιοτική έρευνα, κατά την οποία ο ερευνητής αναμένεται να εμβαθύνει στο πεδίο και να συλλέξει τόσο λεκτικά όσο και κειμενικά δεδομένα. Άλλωστε, σε αυτό το είδος έρευνας, η προκατάληψη του ερευνητή, είτε συνειδητή είτε υποσυνείδητη, μπορεί να επηρεάσει τα δεδομένα. Τα συμπεράσματα της εργασίας μπορούν, επίσης, να επηρεαστούν από αυτήν την προκατάληψη, η οποία ενισχύεται κάθε φορά που το επιλεγόμενο θέμα συνδέεται στενά με τον υποκειμενικό κόσμο του ερευνητή.

Η στρατηγική για την αντιμετώπιση αυτής της παγίδας είναι η μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας ξανά και ξανά, προτού λάβετε την τελική απόφαση σχετικά με το προτιμώμενο θέμα. Μπορείτε αρχικά να διαβάσετε γενικά δημοσιεύσεις και κείμενα που κεντρίζουν την προσοχή σας και σχετίζονται με το θέμα που σας ενδιαφέρει. Στη συνέχεια, καλό είναι να διαβάσετε, επίσης, επιστημονικά άρθρα που είναι δημοσιευμένα σε περιοδικά με το σύστημα κριτών και να καταλήξετε στις δικές σας ιδέες σχετικά με τη βιβλιογραφία που μελετήσατε. Αυτό θα σας βοηθήσει να αντιληφθείτε τα ερευνητικά ρεύματα της βιβλιογραφίας και, πολλές φορές, να ανακαλύψετε νέες ιδέες για έρευνα που απέχουν από τις δικές σας υποκειμενικές εμπειρίες.

Ρωτώντας τους λάθος ανθρώπους

Ο ερευνητής πρέπει πρώτα να εντοπίζει άτομα που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην έρευνά του και, ακολούθως, να επιλέγει τα πλέον κατάλληλα, ώστε να αποκτή τις γνώσεις και απόψεις που χρειάζεται. Δηλαδή, πρέπει να είναι σε θέση να επιλέξει εκείνα τα άτομα, τα οποία κατέχουν τις πληροφορίες ή τις γνώσεις που έχουν μεγαλύτερη σχέση με τους ερευνητικούς σκοπούς/ερωτήματα, για το δείγμα της έρευνάς του. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να επιλέγονται άτομα που να επιτρέπουν τη διερεύνηση του φαινομένου σε βάθος και να παρέχουν μία πλούσια περιγραφή των στοιχείων και του περιεχομένου της έρευνας. Ορισμένοι ερευνητές δεν αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην παγίδα που βρίσκεται πίσω από την επιλογή των συμμετεχόντων, καθώς και στην ανάγκη εστίασης σε μία πολύ συγκεκριμένη ομάδα. Μπορεί, ασυνείδητα, να επιλεγούν συμμετέχοντες που δεν είναι σε θέση να παράσχουν τα απαιτούμενα δεδομένα, τα οποία θα δώσουν απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα. Οι συνέπειες από αυτή την παγίδα τυπικά εμφανίζονται στη φάση της ανάλυσης των δεδομένων.

Για να ξεπεραστεί αυτός ο κίνδυνος πρέπει αρχικά να φαντάζεστε το προφίλ των ιδανικών ατόμων, τα οποία είναι σε θέση να σας προσφέρουν τις γνώσεις τους στο πλαίσιο της έρευνάς σας και, στη συνέχεια, να καθορίζετε ορισμένα κριτήρια για την επιλογή των καταλληλότερων διαθέσιμων ατόμων. Δεν πρέπει να υποπέσετε στην παγίδα να αγνοήσετε αυτό το είδος δειγματοληψίας και να επιλέξετε τυχαία συμμετέχοντες, ωσάν να διεξάγετε μια ποσοτική έρευνα, της οποίας ο κύριος στόχος είναι η γενίκευση των αποτελεσμάτων και όχι η ανάλυση ενός συγκεκριμένου φαινομένου σε βάθος.

Παγίδες κατά τη Διάρκεια Συλλογής των Δεδομένων

Η συλλογή των δεδομένων είναι μία πολύ κρίσιμη φάση σε κάθε έρευνα, ιδιαίτερα σε μια ποιοτική έρευνα, κατά την οποία ο ερευνητής πρέπει να αφιερώσει πολύ χρόνο και προσπάθεια για τη συλλογή των δεδομένων μέσα από μακροχρόνιες συναντήσεις, όπως για παράδειγμα τις συνεντεύξεις σε βάθος ή την παρατήρηση. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, ενδέχεται να εμφανιστούν δύο ακόμη παγίδες.

Υποβολή περιορισμένων και συγκεκριμένων ερωτήσεων στη συνέντευξη

Στην ποιοτική έρευνα χρησιμοποιούνται ανοικτές ερωτήσεις, ώστε να παρέχεται επαρκής «χώρος» στους συμμετέχοντες να περιγράψουν τις αντιλήψεις και τις εμπειρίες τους. Πολλοί ερευνητές μπορεί λανθασμένα να χρησιμοποιήσουν ερωτήσεις που περιλαμβάνουν τη λέξη «αν», θεωρώντας ότι με αυτό τον τρόπο διευκολύνουν τον ερωτώμενο στην απάντηση, σε αντίθεση με τις ανοικτές ερωτήσεις που απαιτούν μία πιο πολύπλοκη απάντηση και συνεπακόλουθη ανάλυση. Υπενθυμίζεται ότι σκοπός της ποιοτικής έρευνας είναι να παράσχει μία εκτεταμένη περιγραφή του φαινομένου υπό εξέταση. Επομένως, ο στόχος μπορεί να επιτευχθεί μόνο

όταν οι συμμετέχοντες δώσουν μη περιορισμένες και μη καθοδηγούμενες απαντήσεις. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, χρειάζονται ερωτήσεις ανοικτού τύπου, οι οποίες να μην περιορίζουν τη σκέψη του ερωτώμενου και να του επιτρέπουν να απαντήσει με εκτεταμένο τρόπο.

Για να αντιμετωπίσετε αυτή την τάση μπορείτε να απαντάτε μόνοι σας τις ερωτήσεις του οδηγού συνέντευξης, προτού ξεκινήσετε την πρώτη σας συνέντευξη. Μπορείτε, επίσης, να αναστοχαστείτε αναφορικά με τα συναισθήματα και τις σκέψεις σας όταν απαντάτε τις ερωτήσεις ή να πραγματοποιήσετε μία πιλοτική δοκιμή του οδηγού συνέντευξης, για να διαπιστώσετε κατά πόσον οι ερωτήσεις σας καθοδηγούν τους ερωτώμενους ή εάν τους επιτρέπουν να εκφραστούν ελεύθερα. Συστήνεται όπως προσθέτετε ερωτηματικές λέξεις, όπως το «γιατί», «πότε» ή «πού» ή φράσεις όπως «παρακαλώ εξηγήστε» ή «διερωτώμαι εάν θα μπορούσατε να γίνετε πιο συγκεκριμένοι σχετικά με ...», ώστε να διευρύνεται το εύρος των πιθανών απαντήσεων.

Εστίαση στη συλλογή δεδομένων χωρίς ταυτόχρονη ανάλυσή τους

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας είναι η αναδυόμενη και αναπτυσσόμενη φύση της. Έτσι, ενώ σε άλλες μορφές εμπειρικών ερευνών οι φάσεις συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων μπορεί να εκτελούνται διαδοχικά, δεν συνιστάται να γίνεται το ίδιο και στην ποιοτική έρευνα. Με άλλα λόγια, η ανάλυση των δεδομένων δεν μπορεί να θεωρείται ως μία ξεχωριστή δραστηριότητα, η οποία διαφέρει από τη συλλογή ή την ερμηνεία των δεδομένων. Πολλοί ερευνητές μπορεί να αποφασίσουν πρώτα να συλλέξουν τα δεδομένα των συνεντεύξεών τους και μετά να αρχίσουν να τα αναλύουν συγκριτικά. Αυτό μπορεί να προέρχεται είτε από την επαφή τους με θετικιστικές μεθοδολογίες, όπου η συλλογή των αριθμητικών δεδομένων προηγείται της ανάλυσης, είτε από την πίεση του χρόνου. Ως αποτέλεσμα, ορισμένοι ερευνητές μπορεί λανθασμένα να επιλέξουν να ολοκληρώσουν μία εντατική περίοδο συλλογής δεδομένων, προτού προχωρήσουν στην ανάλυσή τους.

Το τίμημα που είναι πιθανό να πληρώσουν, ωστόσο, από αυτή την ενέργεια είναι υψηλό. Η επαναληπτική πτυχή της αναλυτικής διαδικασίας στην ποιοτική έρευνα είναι χρήσιμη, επειδή ακριβώς επιτρέπει στον ερευνητή να προβληματιστεί σχετικά με τα δεδομένα που λαμβάνει από τη συνέντευξη και να αναθεωρήσει ανάλογα τον οδηγό συνέντευξης. Ο ερευνητής μπορεί να εξετάσει την προσθήκη νέων ερωτήσεων ή τη διαγραφή άλλων, λόγω νέας κατανόησης του ερευνητικού θέματος, αφού κάθε συνέντευξη του παρέχει καινούργιες γνώσεις και ανοίγει τον δρόμο για τις επόμενες συνεντεύξεις, όπου ο ερωτώμενος μπορεί να παρουσιάσει μια νέα ιδέα και, με τη σειρά του, να εμπλουτίσει τη διαδικασία συλλογής δεδομένων.

Έτσι, πρέπει να θυμάστε ότι συστήνεται ιδιαίτερα να γίνεται ανάλυση κάθε συνέντευξης ή παρατήρησης αμέσως μετά την ολοκλήρωσή της και προτού προχωρήσετε στην επόμενη. Αυτό είναι που κάνει την ποιοτική έρευνα ένα εξελικτικό ερευνητικό πρόγραμμα, ώστε να επιτυγχάνει τις επιδιώξεις της.

Παγίδες κατά τη Διαδικασία Ανάλυσης των Δεδομένων

Σήμερα υπάρχουν διαθέσιμα διάφορα λογισμικά προγράμματα για ποιοτική ανάλυση τωني δεδομένων, όμως, ο ρόλος του ερευνητή στη συγκεκριμένη διαδικασία παραμένει κρίσιμος. Είναι προφανές ότι κανένα λογισμικό δεν μπορεί να υποκαταστήσει το ανθρώπινο μυαλό, όταν απαιτείται ερμηνεία κειμενικών δεδομένων. Έτσι, οι ερευνητές ενδέχεται να αντιμετωπίσουν τις ακόλουθες τρεις παγίδες όταν ασχοληθούν με την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.

Παγίδα της μη συστηματικής ανάλυσης

Λόγω της εκτεταμένης εργασίας που απαιτείται για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, μερικές φορές ο ερευνητής μπορεί να παραγνωρίσει την ανάγκη να προβεί σε μια μακρά, συστηματική ανάλυση δεδομένων και, αντίθετα, να προτιμήσει γρήγορες λύσεις. Είναι πιο εύκολο να ακούσει ή να διαβάσει το απομαγνητοφωνημένο κείμενο μιας συνέντευξης και να καταλήξει σε συμπεράσματα, χωρίς να ασχοληθεί συστηματικά με την κωδικοποίηση, τη σύγκριση και τους αναδυόμενους θεματικούς άξονες. Αυτό, όμως, είναι αναποτελεσματικό, επειδή το ανθρώπινο μυαλό δεν μπορεί να επεξεργαστεί τόσες πολλές πληροφορίες και να καταλήξει στην πραγματικότητα, ακούγοντας ή διαβάζοντας μόνο έναν τεράστιο αριθμό λέξεων και σελίδων.

Για να προκύψουν τα αποτελέσματα μιας ποιοτικής έρευνας πρέπει να προηγηθεί συστηματική ανάλυση των δεδομένων, ενώ το αντίστοιχο κεφάλαιο πρέπει να οργανωθεί και να δομηθεί σύμφωνα με θέματα, κατηγορίες και υποκατηγορίες, χωρίς να αφήνεται χώρος για αβεβαιότητα και σύγχυση. Έτσι, οι ερευνητές που αδυνατούν να εκτιμήσουν τη σημασία της συστηματικής ανάλυσης είναι πιθανόν να απωλέσουν τα οφέλη της ποιοτικής έρευνας, τα οποία διέρχονται μέσα από τον προσδιορισμό μοτίβων και κατηγοριών που αντικατοπτρίζουν το βάθος του υπό εξέταση φαινομένου. Αναμφίβολα, αυτό οδηγεί ορισμένες ερευνητικές προσπάθειες σε λανθασμένα συμπεράσματα.

Για να αποφεύγετε αυτήν την παγίδα, πρέπει να βρείτε την κατάλληλη ερευνητική στρατηγική και μέθοδο ανάλυσης και να τις ακολουθήσετε προσεκτικά. Επιπλέον, πρέπει να καταγράφετε και να αποθηκεύετε τη συστηματική ανάλυση που διενεργείτε, επειδή υπάρχει το ενδεχόμενο να σας ζητηθεί να παρουσιάσετε ένα δείγμα αυτής της ανάλυσης. Το δείγμα αυτό θα επιδεικνύει ένα παράδειγμα της διαδικασίας κατηγοριοποίησης κατά την ανάλυση των δεδομένων, καθώς και των τρόπων με τους οποίους έχουν αναπτυχθεί οι θεματικές κατηγορίες, ώστε να μην τίθενται υπό αμφισβήτηση τα αποτελέσματα της έρευνάς σας.

Σύγχυση μεταξύ των στάσεων του συμμετέχοντα και των πραγματικών εμπειριών

Μερικές φορές, οι ερωτώμενοι ενδεχομένως να μην μπορούν ή να μην θέλουν να μοιραστούν τις πραγματικές τους απόψεις και συναισθήματα για το υπό εξέταση θέμα και, αντίθετα, απλά αναφέρουν όσα θεωρούν ότι πρέπει να χαρακτηρίζουν ένα άτομο που βρίσκεται στη θέση τους. Εάν ο

ερευνητής δεν είναι σε θέση να αναγνωρίζει τις διαφορές μεταξύ γενικών αντιλήψεων/ στάσεων για το θέμα που μελετά και των πραγματικών απόψεων/ συναισθημάτων/εμπειριών των ερωτώμενων, μπορεί να διαπιστώσει ότι το περιεχόμενο της συνέντευξης αποτελείται μόνο από τις πρώτες, χωρίς να ήταν αυτός ο αρχικός του στόχος κατά τον προγραμματισμό της έρευνας. Εξάλλου, αυτό αποτελεί ένα είδος γνώσης που θα μπορούσε να συλλέξει μέσω ερωτηματολογίων και όχι μέσω σε βάθος συνεντεύξεων.

Η ποιοτική έρευνα μπορεί να αποκαλύψει περισσότερα από τις στάσεις ή τις απόψεις των άλλων. Μέσω συνεντεύξεων και παρατήρησης, μπορούμε να μάθουμε για μοτίβα συμπεριφοράς ή να ανακαλύψουμε προσωπικά συναισθήματα των ερωτώμενων. Παράλληλα, οι διαδικασίες που ακολουθούνται στην ποιοτική έρευνα μάς παρέχουν τη δυνατότητα κατανόησης των λόγων για τους οποίους μια εμπειρία ή ένα συναίσθημα μπορεί να αλλάξει με την πάροδο του χρόνου. Προς αυτή την κατεύθυνση, θα πρέπει να κάνετε διάκριση μεταξύ των αντιλήψεων των συμμετεχόντων για το υπό εξέταση φαινόμενο και της πραγματικής τους συμπεριφοράς και δράσης. Διαφορετικά, θα συνειδητοποιήσετε ότι, μετά το πέρας της φάσης ανάλυσης των δεδομένων, οι πτυχές του θέματος στις οποίες είχατε επιδιώξει να επικεντρωθείτε δεν έχουν διερευνηθεί διεξοδικά.

Προσπάθεια ποσοτικοποίησης των απόψεων των ερωτηθέντων

Μερικές φορές, κάποιοι ερευνητές λανθασμένα υποθέτουν ότι η προσθήκη του αριθμού των ερωτηθέντων σε κάθε θέμα ή κατηγορία θα ενισχύσει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της έρευνάς τους. Ωστόσο, πρέπει να έχουν υπόψη τους ότι η ποιοτική ερευνητική διαδικασία δεν γίνεται για να παρέχει στατιστικές αναπαραστάσεις, αλλά ερμηνευτικά δεδομένα που βασίζονται στις απόψεις των συμμετεχόντων, οι ερμηνείες των οποίων απλά δεν μπορούν να ποσοτικοποιηθούν.

Για παράδειγμα, όταν διερευνώνται οι απόψεις των εργαζομένων για ένα φαινόμενο, αυτό που είναι πιο σημαντικό στην ποιοτική έρευνα δεν είναι ο αριθμός των ερωτηθέντων που βλέπουν το συγκεκριμένο φαινόμενο με τη μορφή «α», σε σύγκριση με εκείνους που το βλέπουν με τη μορφή «β». Αντίθετα, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη σε βάθος διερεύνηση του φαινομένου, που περιλαμβάνει τη διερεύνηση κάθε μορφής του ξεχωριστά και ταυτόχρονα, ως μέρος του ευρύτερου πλαισίου στο οποίο εμφανίζεται. Με άλλα λόγια, μέσα από τις ερμηνείες των συμμετεχόντων, επιχειρείται η αποτύπωση μιας ολιστικής εικόνας της πραγματικότητας. Για τον λόγο αυτό, οι ερευνητές είναι υποχρεωμένοι να επιλέγουν τους συμμετέχοντες από μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων που γνωρίζουν καλά το φαινόμενο και να αναζητούν μια συνεκτική «ιστορία» που να εξηγεί την πολλαπλή φύση της πραγματικότητας, όπου αυτό παρουσιάζεται.

Έτσι, εάν απαιτούνται στατιστικά δεδομένα, η ποιοτική έρευνα δεν είναι η μορφή της έρευνας που πρέπει να χρησιμοποιήσετε. Ευτυχώς, η αντιμετώπιση αυτής της παγίδας είναι εύκολη. Απλά μην προσθέτετε στατιστικά στην ποιο-

τική έρευνα, εκτός εάν αυτά απαιτούνται για να τονιστούν τα αποτελέσματά σας και μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις.

Παγίδες κατά τη Φάση της Συγγραφής

Η φάση αυτή αποτελεί μια θαυμάσια στιγμή στην ερευνητική διαδικασία. Τα δεδομένα έχουν συλλεγεί και αναλυθεί και οι ερευνητές είναι έτοιμοι να γράψουν γι' αυτά που έχουν ανακαλύψει. Ωστόσο, πρέπει να προσέξουν τέσσερις επιπρόσθετες παγίδες που εξακολουθούν να βρίσκονται στον δρόμο τους, δίνοντάς τους την απαραίτητη προσοχή, προτού ξεκινήσουν τη συγγραφή της έρευνάς τους.

Συγγραφή αποτελεσμάτων στη βάση απόψεων παρά κατηγοριών

Η φάση αυτή δεν είναι τόσο εύκολη όσο μπορεί να μοιάζει. Πολλές φορές, οι ερευνητές ακολουθούν τις απόψεις των ερωτηθέντων, παρά τη δική τους συστηματική ανάλυση και άποψη. Για παράδειγμα, αντί να προσδιορισθούν κατηγορίες και υποκατηγορίες που αφορούν τις διαστάσεις ενός φαινομένου, όπως για παράδειγμα η συχνότητα και οι μορφές εμφάνισής του, στις οποίες να κυριαρχεί η άποψη του συγγραφέα και τα αποσπάσματα από τις συνεντεύξεις να χρησιμοποιούνται για να υποστηρίξουν αυτή την άποψη, οι ερευνητές περιορίζονται στην παράθεση διαδοχικών αποσπασμάτων, καθένα από τα οποία αντιπροσωπεύει μια διαφορετική άποψη κάθε ερωτηθέντα. Ωστόσο, αυτό που καταλήγει να διαβάζει ο αναγνώστης είναι στην πραγματικότητα έναν κατάλογο με αποσπάσματα, που μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους, αλλά δεν παρουσιάζουν την ολοκληρωμένη εικόνα. Ένα απόσπασμα δεν μπορεί να αποτελεί το επίκεντρο του κειμένου. Αντίθετα, τον ρόλο αυτό πρέπει να έχει η διαδικασία κατηγοριοποίησης, που εντάσσει κάθε απόσπασμα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο και δίνει νόημα στα αποτελέσματα, εμπλουτίζοντας τις γνώσεις μας για το φαινόμενο υπό εξέταση.

Για να αποφεύγετε την κατάληξη της ενότητας των αποτελεσμάτων σε έναν κατάλογο αποσπασμάτων, είναι απαραίτητο να αναλύσετε τα δεδομένα σε θεματικές κατηγορίες και υποκατηγορίες και να έχετε υπόψη ότι ένα απόσπασμα εξυπηρετεί στην αναπαράσταση της πραγματικότητας, όπως αυτή έχει κατασκευαστεί κατά τη φάση της ανάλυσης. Είναι, επίσης, χρήσιμο να εντοπίσετε και να μελετήσετε επιστημονικά άρθρα που παρουσιάζουν ποιοτικές έρευνες. Αυτό μπορεί να σας εξοικονομήσει πολύ χρόνο και να σας βοηθήσει να αποφύγετε τα λάθη στη φάση της συγγραφής.

Η συζήτηση γράφεται όπως το κεφάλαιο των αποτελεσμάτων

Όπως έχει αναφερθεί, η ενότητα των αποτελεσμάτων πρέπει να αναλύει σε βάθος τη διαδικασία κατηγοριοποίησης και να παρουσιάζει τις θεματικές κατηγορίες, με ένα συνεκτικό και συστηματικό τρόπο. Αντίθετα, η ενότητα συζήτησης πρέπει να αφορά σε ένα υψηλότερο επίπεδο ανάλυσης, να παρουσιάζει σημαντικές ιδέες που προκύπτουν από την ανάλυση, καθώς και να συγκρίνει τις ιδέες αυτές με προηγούμενες έρευνες και εδραιωμένες θεωρίες/μοντέλα που εξετάζουν το ίδιο θέμα.

Ωστόσο, μερικές φορές, οι ερευνητές επαναλαμβάνουν ουσιαστικά την ενότητα των αποτελεσμάτων, με τη διαφορά ότι αντί να παραθέτουν εκ νέου αποσπάσματα, απλώς συγκρίνουν κάθε θέμα ή κατηγορία με προηγούμενες έρευνες. Με αυτόν τον τρόπο, είναι μάλλον απίθανο να καταλήξουν σε σημαντικά συμπεράσματα και γνώσεις που απαιτούνται για να κατανοήσουν την εννοιολογική και εμπειρική αξία της έρευνάς τους, ενώ επίσης, μπορεί να καταφεύγουν σε περιττές επαναλήψεις. Η συζήτηση δεν πρέπει να επικαλύπτει τα αποτελέσματα, ούτε και το αντίστροφο βέβαια.

Για να αποφεύγετε αυτή την παγίδα, χρειάζεται να τονίζετε τη διάκριση μεταξύ των δύο εννοιών. Να φροντίζετε όπως στα αποτελέσματα παρέχονται λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με μια μεγάλη ποικιλία πτυχών που αναδείχθηκαν από την έρευνά σας, αφήνοντας στη συζήτηση τη σύνοψη των κύριων αποτελεσμάτων υπό τη μορφή ιδεών. Οι ιδέες αυτές πρέπει να υπερβαίνουν κάθε μεμονωμένο απόσπασμα ή κατηγορία και να παρέχουν μια μεγαλύτερη και πιο πλήρη εικόνα του ερευνητικού φαινομένου. Με έναν απλούστερο τρόπο, όταν γράφετε την έρευνά σας, απλώς συγκρίνετε τη δομή των αποτελεσμάτων με τη δομή της συζήτησης. Εάν είναι πανομοιότυπες, προσέξτε, έχετε υποπέσει σε μια παγίδα.

Καταλήγοντας σε ευρύτερα συμπεράσματα

Πολύ εύλογα, οι ερευνητές συνήθως επιδιώκουν να κοιτάξουν πέρα από μια συγκεκριμένη έρευνα και να ανακαλύψουν κάτι που μπορεί να εφαρμοστεί και σε άλλα πλαίσια. Ωστόσο, η γενικευσιμότητα στην ποιοτική έρευνα είναι, κατά κανόνα, περιορισμένη. Πολλές φορές, παρόλα αυτά, οι ερευνητές τείνουν να καταλήγουν σε ευρεία συμπεράσματα, τα οποία δεν μπορούν να υποστηριχθούν από τα δεδομένα τους.

Υπενθυμίζεται ότι ο στόχος της ποιοτικής έρευνας δεν είναι να οδηγήσει σε γενικεύσεις στατιστικής φύσης. Στην πραγματικότητα, δεν μπορούν να εξαχθούν «καθολικές» γενικεύσεις στη βάση ενός μικρού δείγματος, το οποίο χαρακτηρίζει ποιοτικές έρευνες και μελέτες περίπτωσης. Ως εκ τούτου, κάθε ευρύ και γενικό συμπέρασμα στα καταληκτικά σχόλια της έρευνας είναι καταδικασμένο σε αποτυχία και μπορεί να τύχει επικριτικών σχολίων από τους αναγνώστες της.

Για να αποφεύγετε μια τέτοια παγίδα, πρέπει να είστε πολύ προσεκτικοί προτού επιχειρήσετε να ακολουθήσετε τους ομολόγους σας που ασχολούνται με την ποσοτική έρευνα και να καταλήξετε σε «καθολικά» συμπεράσματα, που να μπορούν να εφαρμοστούν στο σύνολο μιας χώρας και ανεξάρτητα από πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Χρειάζεται να εξετάζετε κριτικά και να αναστοχάζεστε σχετικά με τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγετε, καθώς και να αναρωτιέστε κατά πόσον «επιτρέπεται» να καταλήξετε σε αυτά, με βάση τα δεδομένα που έχετε συλλέξει.

Ως ερευνητές που διεξάγετε ποιοτική έρευνα, μπορείτε να καταλήξετε σε ένα διαφορετικό είδος γενικεύσεων, τις «θεωρητικές γενικεύσεις». Μπορείτε να αναδείξετε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του ερευνητικού σας θέματος και να επιχειρήσετε να τα διαφοροποιήσετε ή ακόμη και

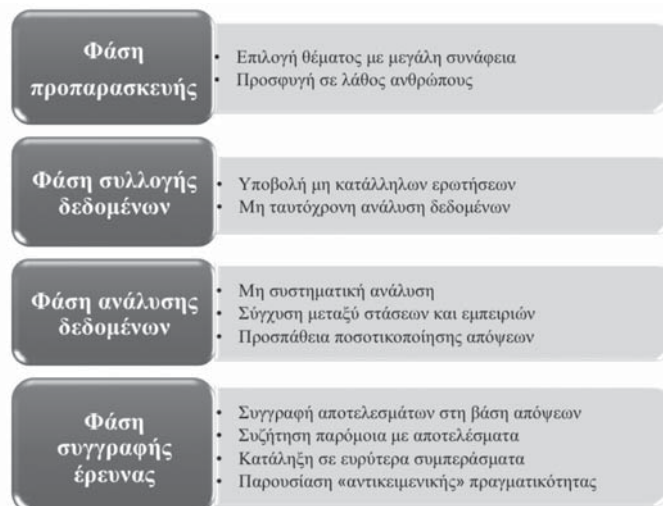
να τα ανασκευάσετε. Μπορείτε, επίσης, να αξιοποιήσετε τα αποτελέσματά σας ως έναυσμα για να υποδείξετε την αναγκαιότητα για μελλοντικές έρευνες, που θα επιχειρούν να καταλήξουν σε γενικεύσεις και σε μεγαλύτερη εξωτερική εγκυρότητα των αποτελεσμάτων.

Τα ποιοτικά δεδομένα αντιπροσωπεύουν την ερμηνευτική παρά την αντικειμενική πραγματικότητα

Τα δεδομένα που συλλέγονται συνήθως σε μια ποιοτική έρευνα είναι του τύπου των υποκειμενικών ερμηνειών. Αυτό σημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι τα συμπεράσματα στα οποία οι ερευνητές καταλήγουν δεν μπορούν να αναφέρονται σε «αντικειμενικές», αλλά σε «υποκειμενικές» πραγματικότητες. Για παράδειγμα, όταν τα δεδομένα υποδεικνύουν την επίδραση ενός συγκεκριμένου παράγοντα στο υπό διερεύνηση φαινόμενο, αυτή η επίδραση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει μια αντικειμενική πραγματικότητα. Αντίθετα, αφορά σε μια διαφαινόμενη επίδραση, η οποία μπορεί να επηρεάζει το φαινόμενο, κατά την άποψη πάντα των συμμετεχόντων στην έρευνα.

Για να παρακάμψετε και αυτή την παγίδα, απλά πρέπει να αποφεύγετε να ισχυριστείτε την ύπαρξη οποιασδήποτε σχέσης αιτίας και αποτελέσματος ή διαπιστωμένης επίδρασης μεταξύ μεταβλητών, όπως θα κάνατε εάν υιοθετούσατε στατιστικές μεθοδολογίες και αριθμητικά δεδομένα που συλλέγονται μέσα από μεγάλης κλίμακας έρευνες. Κάθε φορά που θέλετε να υποδείξετε κάποιο είδος επιρροής μεταξύ των διαφορετικών πτυχών που άπτονται της έρευνάς σας, πρέπει να εξηγήσετε ότι η διαπίστωσή σας βασίζεται στις απόψεις και ερμηνείες των συμμετεχόντων σε αυτή και δεν μπορεί να αποτελέσει την αντικειμενική πραγματικότητα. Συστήνεται να χρησιμοποιείτε φράσεις όπως «κατά την άποψη των συμμετεχόντων», «ερμηνεύεται ως» και άλλες παρόμοιες, για να τονίζετε την υποκειμενικότητα των ποιοτικών δεδομένων.

Στο Διάγραμμα 2 που ακολουθεί παρουσιάζονται επιγραμματικά οι 11 παγίδες που έχουν αναλυθεί και που πρέπει να έχουν υπόψη τους όσοι ασχολούνται με την ποιοτική έρευνα, ανάλογα με την κάθε φάση της.

Διάγραμμα 2.

Οι 11 παγίδες της ποιοτικής έρευνας

Καταληκτικά Σχόλια

Σκοπός του παρόντος άρθρου ήταν να αναδείξει 11 συνήθεις παγίδες της διαδικασίας διεξαγωγής μιας ποιοτικής έρευνας και να προτείνει ορισμένες στρατηγικές για την αποτελεσματική αποφυγή τους. Οι παγίδες αφορούν στις τέσσερις φάσεις της ερευνητικής διαδικασίας, ξεκινώντας από την προπαρασκευαστική φάση, κατά την οποία ο ερευνητής καταρτίζει το ερευνητικό του πλάνο, καλύπτοντας, επίσης, τις φάσεις της συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων, καθώς και τη συγγραφή της έρευνας.

Οι ερευνητές πρέπει να γνωρίζουν αυτές τις παγίδες, ώστε να μάθουν πώς να τις αποφεύγουν με επιτυχία. Τυχόν αποτυχία τους να το καταφέρουν μπορεί να τους οδηγήσει σε ανυπέμβλητους φραγμούς στην προσπάθειά τους να πείσουν τους αναγνώστες για την ποιότητα της έρευνάς τους. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι ο κατάλογος των παγίδων που αναλύονται στο παρόν άρθρο δεν είναι εξαντλητικός. Επομένως, καλό είναι να μελετηθούν και άλλα άρθρα που έχουν καταπιαστεί με το ίδιο θέμα, ώστε να γίνεται εξαρχής ένας σχεδιασμός που να επιτρέπει την επιτυχή ολοκλήρωση της έρευνας.

Προς αυτή την κατεύθυνση, θεωρούμε ότι αξίζει να ασχοληθείτε και με τις δυνατότητες ή ακόμη και την αναγκαιότητα συνδυασμού ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων, δηλαδή με την τριγωνοποίηση δεδομένων. Έχουμε την άποψη ότι η εφαρμογή μικτής μεθοδολογίας, όπου αυτή είναι δυνατή, μπορεί να οδηγήσει στην πλήρη αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων και στον μετριασμό των μειονεκτημάτων κάθε ερευνητικής μεθόδου, επιτρέποντας με αυτό τον τρόπο την ολιστική διερεύνηση ενός θέματος και ενισχύοντας την εγκυρότητα και τη γενικευσιμότητα των αποτελεσμάτων και των συμπερασμάτων στα οποία αναμένεται να καταλήξετε.

Προσαρμογή από: Oplatka, I. (2021). Eleven pitfalls in qualitative research: Some perils every emerging scholar and doctoral student should be aware of! *The Qualitative Report*, 26(6), 1881-1890. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2021.4783>